כי שם ה' אקרא - קדושת הפה לתמוך תורה ותפלה

R. Simon

(1)

שעט דברים לב האזינו אונקלוס

כִּשְׁעִירִם עֲלֵי־דֶשֶׁא וְכִרְבִיבִים עֲלֵי־
עֵשֶׂב׃ ג כִּי שֵׁם יְהוָה אֶקְרָא הָבוּ גֹדֶל

רִתְאָה וְבִרְסִיסִי מַלְקוֹשָׁא דִּי עַל
עִשְׂבָּא׃ ג אֲרֵי בִּשְׁמָא דַיְיָ אֶנָא
מְצַלֵּי הָבוּ רְבוּתָא לֶקֶדֶם אֱלָהָנָא׃

לקט בהיר

כלומר נופלים בהם טעם ערב כמו כן דברי תורה, ועוד דרשות ופירושים רבים עיי"ש: י) אותו כלי שהיין נוטל בו מן הגת קרוי בור (רש"י מו"ק י"ב.): יא) שי"ן שמאלית וסמ"ך מתמלפין והיינו הך (במ"ח), ונקלת ספרים הנוסח מסוקין, והוא טעות, שאין הענין כאן לשון אמיזה אלא לשון מוזק, וצריך להיות ממוזקין בלא יו"ד: יב) ופירש"י שם יורה מלים בקשם, ועיפי מטר אלו קבלו שמם העלם רביבים על שם שהם רָבִים ומזרקים: יג) יותר מפורש ענין זה בפ' בראשית (ח' י"ח) תדשא הארץ עיי"ש, גם מה שהקשה על זה הרמב"ן ז"ל ושאר קושיות, ומה שמילנו בשם הד"ד עיי"ש:

רש"י

ומי שהיה בורו מלא יין[ח]: **כשעירים.** לשון (תה' קמ"ח ח') רוח סערה[ט], כתרגומו כרוחי מטרא, מה הרוחות הללו מחזקין* את העשבים ומגדלין אותם אף דברי תורה מגדלין* את לומדיהן (ספרי): **וכרביבים.** עיפי מטר, נראה לי על שם שיורה כחץ נקרא רביב, כמה דאת אמר (בראש' כ"ח כ') רובה[יא] קשת: **דשא.** אדברי"ן, עטיפת הארץ[יב] מכוסה בירק: **עשב.** קלח אחד קרוי עשב וכל מין ומין לעצמו קרוי עשב: (ג) **כי שם ה' אקרא.** הרי כי

שיטי נוסחאות * מחזיקין. * מחזקין את לומדיהן ומגדלין אותן.

אור החיים

שבטל לא מפסיק קיץ וחורף יומם ולילה כמו כן תורה שבטל פה אין לך זמן שאינו זמנה, ואל תקשה שבטל יפריחנו השמש[בז] כי אין המניעה מצד הטל[בח]:

כשעירים וגו'.[בט] יתבאר על דרך אומרם בברייתא (מדרש משלי י') אמר רבי ישמעאל כשמעמידין את האדם בדין אם יש בידו מקרא שואלים ממנו למה לא שנה ואם בידו משנה שואלים ממנו תלמוד וכן על זה הדרך, הנה מעומק דברי הברייתא מוכיחין הדברים שמי שיש בידו מקרא אין שואלין ממנו מעשה מרכבה אלא מדרגה אחת כפי יכלתו יותר ממה שערה שעליו היה לערוה גדר למעלה מזו, והוא אומרו כשעירים וגו' וכרביבים וגו' פירוש כשיעור שימטיר ה' טיפין קטנים על הדשא שהוא קטן[בי] וכרביבים שהן טיפין גדולים ועבים עלי עשב שהוא גדול שיכול

אור בהיר

בארץ ישראל. בז) ואם כן אינו מדיר. בח) אבל הטל מצד עצמו יהיה מדיר כלי הפסק אם לא יפריחנו השמש. בט) מטר ושל כבר שמנו, ומה זה עוד שעירים ורביבים. בי) כפי הנראה המתבר ז"ל מפרש מימרא שעירים משון שועו השער, כלומר דק, או משון נעעירים, שעיר כמו נעער, ורביבים מלי רבב על נגד שהוא יותר רחב, או משון רב, וזה הסך פי' רש"י ז"ל, וגם דשא ועשב אינם כפירושו ז"ל. אבל נרגיש נמיי אינה כדרכינו. ל) מה הענין פסוק זה לכאן. לא) ומימרא כי נתינת טעם עז"ה, נעבור שבוונתי לייקר שם ה' על כן עליכם ליתן גודל. לב) הגם שבאמת מביא ברכה בשמיות ובריותניות. לג) מה שאין כן אם למד להנאת עצמו אין גודל. לד) ופירוש אקרא אני משה ולדרך זה הי"ל אקרא או אקראו.

שפ דברים לב האזינו אונקלוס

ד תַּקִּיפָא דְשָׁלְמִין עוֹבָדוֹהִי אֲרֵי
כָּל אָרְחָתֵה דִּינָא אֱלָהָא מְהֵימְנָא
וְדִמְן קֳדָמוֹהִי עַוְלָה לָא נָפֵק רְמִן

לֵאלֹהֵינוּ׃ ד הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל־
דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל

רש"י

משמש בלשון כאשר[יד], כמו (ויק' כ"ג י') כי תבאו אל הארץ, כשאקרא ואזכיר שם ה'* אחיס כבו גודל לאלהינו וברכו שמו (ספרי), מכאן אמרו (יומא ל"ז.) שעונין ברוך שם כבוד מלכותו אחר ברכה שבמקדש[טו]: (ד) **הצור תמים פעלו.** אף על פי שהוא חזק[טז] כשמביא פורענות על עובדי רצונו לא בשטף[יז] הוא מביא כי אם בדין כי תמים פעלו (ספרי): **אל אמונה.** לשלם לצדיקים צדקתם לעולם הבא*, ואף על פי שמאחר את תגמולם[יח] סופו לאמן את דבריו (ספרי - תענית י"א.): **ואין עוול.** [יט] אף

שיטי נוסחאות * שמו ואיתנו. * לעניד לבא.

לקט בהיר

יד) כי לשון „כאשר" נכלל בלשון „אם" שהוא אחד משימושי „כי", וכמו שביארנו זאת בבר כמה פעמים, והכוונה בזה, שעד עתה דיבר לשמים ואדון הזמינם ואמר להם שישמעו מה שמדבר לישראל תורה שנתתי להם תיים הוא וכו' כלומר לא הסרתי אותם בדרך גזירה ורק בקללות, אלא גם בדרך נאה ויפה בברכות כשישמעו, ועתה הופך פניו לדבר לישראל, לזה הקדיש לומר שהולך לקרוא בשם ה', ואתם הבו גודל וברכו שמו כלומר היו מודים על האמת ומקבלוה, זה פשוטו, ודרך אגב אמרו מכאן מז"ל וכו' (בא"י): טו) במקדש שהוגה את השם בכתיבתו, אבל חוץ למקדש עונין אמן (ספרי), ובברכות כ"א איתא מנין לברכת התורה מלפניה שנאמר כי שם ה' אקרא וכו' ופירש"י לפחות בדברי שירה אמר אני מברך תחילה ואחם ענו אחריו אמן כי שם ה' אקרא בברכה אחם הבו גודל לאלהינו באמן הכי מפרשי לה כיומא עכ"ל, א"כ גם עניית אמן יוצא מפסוק זה בגבולין, וכינו כאן מד מנייהו נקט (צל"ד): טז) זה פי' מיבש צור, כלומר מכונה הקב"ה לצור בזמן שמראה מזקו וגבורתו ומביא פורענות כצור שהוא מזק וקשה (רא"ם), וכל הפסוק הזה שלפניו היא הקדמה לאשר עתיד להמרות בשם, הקדיש ואומר כלל גדול שהקב"ה מדקדק כחוט השערה לשלם לכל אחד פעלו המגיע לו בין לטוב בין לרע, ואפילו בני אדם אשר לב בשר ועינים גשמיים להם מודים ומצדיקים את דינו (בא"י): יז) כמו בן אדם המקנא קנאתו אינו מדקדק ברוגזו ומכה כפי כחו אפילו הוא יותר מן הראוי: יח) ובשעת עשייה אין נראה שכר לצדקת הצדיק, לזה קראו להקב"ה אל אמונה כלומר אל נאמן: יט) אם בבר אמר שהוא נאמן צריך לומר שאין עול, אלא אפילו נראה כעוולה לבני אדם אין

אור החיים

אחד מכסלים[לה]), או על דרך אומרם ז"ל (זוהר ח"ג רע"ג) שנפשות כל עוסקי תורה הם ניצוצי משה ולא דור המדבר לבד אלא עד סוף כל הדורות כל העוסק בתורה ברוך הוא במשה, ולזה כינה עסק התורה של ישראל אליו ואמר אקרא[לו]) וכבן. עוד ירצה אומרו כי שם ה' וגו' נתינת טעם להגאמר אחר כך שהוא הבו גודל לאלהינו, והוא על דרך מה שאמרו ז"ל (ילקוט נח ס"ב) בפסוק (תהלים כ"ב) יושב תהלות ישראל שלא ישב ה' על כסא התהלות עד שאמרו לבא השמים ברוך ה' אלהי ישראל ולא היה לו נחת רוח כשאמרו לו אלהי שמים וארץ ואלהי המלאכים, ולזה בא דברו הטוב כאן ואמר הבו גודל ומעלה לדבר זה שאינו חפץ ליקרא אלא אלהינו, והוא אומרו לאלהינו כי באמצעות שקוראים בתורה שהוא שם ה', והוא אומרו כי שם ה' אקרא[לז]) בזה כשמשבחין העליונים ואומרים ברוך ה' אלהי ישראל שבח זה יש בו גדולה ושבח, מה שאין כן כשאין ישראל עוסקים בתורה[לח]) ואומרים המלאכים ברוך ה' אלהי ישראל שבח זה גרוע מאד מטה מטה וישתקע הדבר שהרי הם מכחישים חס ושלום כשאין עוסקין בתורתו שבאמצעותה יחס אלהותו עלינו, ורבותינו ז"ל דרשו הרבה דרשות (ספרי) וכפטוש וגו':

ד. הצור תמים פעלו.[לט]) פירוש לפי שקדם

אור בהיר

לה) פי' משה מדבר בשם כל אחד ואחד כלומר בזה הלשון יאמר כל אחד כשילמוד. לו) הגם שמדבר אל אחרים הלא זה האמר הוא בעצמו. לז) פי' בעבור שאני לומד בתורה בשביל זה יש גודל בתינת אלקינו. לח) אלא מתחדמין בכל הגויים בית ישראל. לט) פירושו של רש"י ז"ל נאה מתוק ומתקבל, אבל צריך לדעת הסיכות למה שלמעלה, גם למה בפל תמים פעלו דרכיו

בתפלה מקיפה מין לכמיב ערב ובקר והגרים תקיפה והתמה כתלים עשה קטנון גדמת הוי קמ"ל דרחמי מעטה. ורבי"י לא גריס ליה מהרי סגלה לרבנן דמ"ל ותלי מ"ש מייתי ליה. ותלמ"ש ליעבר דהא הלל לרבנן ומקיים מקרקעות מהלי מעמתת ותלות עשה שהזמן גרמא הוא מכלתמין בסוכה (דף לא.) מי סוכה מבלי ולקיה לו קמן מקרקע לוקי שוגה תמיהון מה נסים לתרים לתון מקומות מקרקעתן מן שהם מעורים: **אית** דגרסי בברכת המזון מקומות. ותמני מין לכתיב בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולתם בבקר לשבוע בבר"ר שהזמן גרמא הוא קמ"ל: **נשים** בברכת המזון דאוריתא לא בר"ג. מי"ל הקשנמרס דסלקא דעתך דלא מתיבי מלוריתא מעוט דכתיב בו מלרבן הטוכה ומנים לא נשלו מלן מלרבן ומה מעטנו כמנו לעמוד מלן חכיסה מלי מו מן מנה מנני. ומיהה כתיבים ליה נמי תבנו שהרי לא נעלו מלן מלרבן ומ"ל לא מלרבן יוצלת מלרבן ומ"ל לא מלרבן ומ"ל לא מלרבן ומ"ל לא

[illegible]

[illegible]

[illegible]

שהוחר לו לתלות ולא לשפוך. תמוה גם למי דרכו קפיא לי זה המאמר שלדעתו לתמוה לאדם לאחוק ולשבוק ולא שנוהג בין ואנחנו מן מלאומות מן מלאומות לי לשמחה וטוב ומרבים לאחוק ולשבוק הלכך חפצים בזה בלבד לומר נתקנו. אפס לא המרי גם לתלות לחוק המומלצים לה מלכך לעשות הקרבנות. וגם כי כשי"ל לא פירש זה רק על מה שאמר בגמרא אחת קלקלה לחי אחר מי שבעת כמר בכמר ולא בחמר ולא בחמר ומחרי כסן:

(מצוה ד) נראה לי מי מה שלא מנאה הרב הזה לפי מתנות ירוחה אחרן ושיכחה אחרן ומעל לאדמתם לין מלות ו' והגבה לזרוחה מד עם בת אחת שמיה. כי מדרבנה לחוק לבנות אבל לא מה הקרבנות לבנות לבנות ל

לֹא־יֵצֵא מֵעָפָר אָוֶן וּמֵאֲדָמָה לֹא־
יִצְמַח עָמָל: ז כִּי־אָדָם לְעָמָל יוּלָּד
וּבְנֵי־רֶשֶׁף יַגְבִּיהוּ עוּף: ח אוּלָם אֲנִי
אֶדְרֹשׁ אֶל־אֵל וְאֶל־אֱלֹהִים אָשִׂים
דִּבְרָתִי: ט עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְאֵין חֵקֶר
נִפְלָאוֹת עַד־אֵין מִסְפָּר: י הַנֹּתֵן מָטָר
עַל־פְּנֵי־אָרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל־פֵּנוֹת

מֵעַפְרָא שְׁקַר וּמִן
אַדְמְתָא לָא יְרַבֵּי לֵיעוּת:
ז אֲרוּם בַּר נָשׁ לְמִלְּעֵי
בְּאוֹרַיְתָא אִתְבְּרִי וּבְנֵי
מַדִּיקֵי בְּגוּבְהָא יְטוּסוּן:
ת״א אֲרוּם בַּר נָשׁ
לְלֵיעוּת אִתְיְלִיד וְסוֹפוֹהִי
הֵיךְ נִצִּין דְּנָתְרִין מִן
גּוּמְרַיָּא וּמִתְגַּבְּהִין
הֵיכְדֵין יְעוּף: ח בְּרַם
אֲנָא אֶתְבַּע אוּלְפָן מִן
תַּקִּיפָא וְלָאֱלָהָא אֶשַׁוֵּי
מִלָּתִי: ט עָבֵד רַבְרְבָן
וְלֵית סְכוֹם פְּרִישָׁן עַד
דְּלֵית מְנָן: י דְּיַהֵב
מְטָרָא עַל אַפֵּי אַרְעָא
דְּיִשְׂרָאֵל וּמְשַׁדַּר מַיָּא עַל

תולדות אהרן

[ז] ברכות ה., סנהדרין צט., שמו״ר פי״ב ד, שו״ט פע״ח, אליהו רבה פי״ג, [ח] זהר ח״ג רטו., ת״ז קכג., [ט] ב״ר פי״ג ד, שו״ט פקי״ז, [י] תענית ב. ט: י., גזיר ג., ב״ב סח.:, נדה יט:, ב״ר שם,

רש״י

הוא ולא מן העפר נצמח לו: **און.** הוא לשון שבר: (ז) **כי אדם לעמל יולד.** כי אי אפשר שלא יחטא ויקבל עמל במעשו לקבל פורענותו, ואיזו בבני רשף שהם מלאכים ורומות שהם יגביהו עוף זאיזם מן התחתונים (יגביהו לעוף ולהיות מן התחתונים. ס״מ) לשלוט בם שבן ויגר הרע: **רשף.** כמו רִשְׁפֵי קֶשֶׁת, (תהלים עו ד) כשהקן מעופפת נקרא רשפי לשון עוף (ס״מ איוב): (ח) **אולם אני אדרוש.** אם היו באים עלי יסורים הללו הייתי דורש אל הקדוש ברוך הוא בתפילה ובתחינה, (ואליו) [ואלו] הייתי שם דברתי בבקשה: (י) **הנותן מטר על פני ארץ.** ארץ ישראל: **ושולח מים על פני חוצות.** על ידי שלית לשאר ארצות (תענית ט.):

מוסף רש״י

ה [ז] **ובני רשף.** בני עפיפה (תהלים עו ד), הם שדים (רבדים לב כר): **יגביהו עוף.** יגביהו לעוף (תהלים שם עו ד):

מצודת דוד

רואות אשר נחהרה בעולם עמל ואון והנה אינם צומחים ויצאים מן האדמה לבוא מאליהם במקרה, כי אם באים לשלם גמול המפעל, ולזה באשר ראיתי האויל המשריש, שפטתי שהוא הראוי להיות מהמקבלים העמל ואון כי לו גאה כי לו יאה: (ז) **כי אדם.** הלא האדם נברא להיות עמל על טרפו, לא לקחת מזולתו דבר אשר לא עמל בו: **ובני רשף.** ובאשר גיצוצי רשפי אש הרוקן טבעם להגביה עצמם לעוף למעלה, כן משפט האדם לעמול על טרפו, וזה האויל לא כן עשה, לזה יקבל גמולו משלם: (ח) **אולם.** באמת אם הייתי אני מרוכא ביסורין לא הייתי מחרעם כמותך, אבל דורש הייתי אל ה׳ להתחנן לפניו: **ואל ונו׳.** כפל הדבר במלות שונות: (ט) **עושה גדולות.** כי הוא עושה גדולות ואי אפשר לחקור אותם ולרעתם, וכאומר לזה הייתי דורש לה׳ כי בידו להשיב וימשול במערכת השמים ולכל אשר יחפוץ יעשה, עם כי בראה כאשר חשפוט המערכה כן הוא על פי הדוב, מכל מקום הכל כידו, ועם כי לא גרע פתרון הדבר, הוא בעבור כי קצרה דעת האדם וכאשר אין חקר לכל הגדולות שעושה המקום ברוך הוא: **עד אין מספר.** לגדל דברים: (י) **הנותן מטר.** עם כי רבות פעמים לא יורה הטבע על המטר, עם כל זה יתן הוא זולת הטבע בהשגחה פרטית: **ושולח ונו׳.** כפל הדבר במלות שונות:

מצודת ציון

[ז] **און.** עמל שבר: [ז] **רשף.** גחלת אש, כמו רשפיו רשפי אש (שה״ש ח ו):

(5)

ספורנו

הוא, כי גם שהאדם עוד מעפר מן האדמה, ועמדו לקיומו להשיג צרכיהם מה, [הנה] אינם כל כך רחוקים מהשיג שיעמדו לעשות פעולות און כדי להשיגם: **ומאדמה לא יצמח עמל.** ועם היותו עוד מן האדמה לא יעמדו רוח עמל להשיג הדברים הנכרחים: (ז) **כי אדם לעמל יולד.** כי אמנם האדם נולד לעמל אחד בלבד, והוא לחולשת שכלו מן הכוח אל הפועל, להדמות לאיזה בעיון ובמעשה כפי האפשר, והדברים הנכרחים לזה יחשבו על נקלה: **ובני רשף.** המלאות הגופניות, יחמו כמוהו: **יגביהו עוף.** לבקש מזונות, ובזה ירבה עמל ואון בין אחיו המין האנושי: (ח) **ואולם אני.** אחר שהקרמתי ויגעתי להשיג מציאות הנמצא הנורא שאמרתי: **אדרוש אל אל.** להשיג גדלו וחכמתו באמרי הוא אל: **ואל אלקים.** בלשון הוא מנהיג בחכמה ומקד, **אשים דברתי.** בתפלה: (ט) **עושה גדולות נפלאות.** כי אמנם כאשר הוא יכול, עושה גדולות ונפלאות נגד הטבע: (י) **הנותן מטר.** וכאשר הוא אלקים, מנהיג ומסדר (כל) המציאות, עושה גרמי עליונים ומטר:

מנחת שי

וקריא ואי״ו: (ז) יולד. נכתב בוא״ו עם הרגש, והם שלשה במסורת: (ט) עשה גדלות ואין חקר נפלאות עד אין מספר. ב׳ פסוקים בסיפרא סתעין בהון, וסימן קרמאה עשה גדלות ואין חקר נפלאות. תניינא (בסימן ט) עשה גדלות עד אין חקר ונפלאות. ואחר פסוק סימן, ונע״ו מים ער יס: (י) ושלח מים. במקצת מרדיקים מספרי ספרד כתוב בשני טעמים: חתצות. כן ראוי להיות על פי המסורת דפרשת בלק:

אבן עזרא

כי מים שאינן המקיפה בלשון ישמעאל. ואמר רבי משה שמיושו שמעות בעות הלעות והוא רמוז: ו [**עמל**]. כל עמל שהוא עם און הוא כמוהו בעצון. אמר כי הלשון לא יפתח לכן בן אדם יולדנו, וכאילו לא יולד אלא לעשות עמל ואון כענין הן בעון חולליתי (תהלים נא ז) כי מולדות בן אדם קרוחה לעשות רע, כמעט כי יגר לב האדם רע (בראשית ח כא): ז **ובני רשף.** יש אומרים כי כאשר מולדות העוף לעוף כן מולדות האדם לעמל, וכמוהו ולתומי רשף (דברים לב כד) שפירושו אחוזי עוף. ויש אומרים כי בני רשף הרמויים להיות בגיאנם יגבהו בעולם הזה, חה הסירוש בלא רשף רק הוא קר. ויש אומרים כי בני רשף הם מיצוני האש, והוא קרוב בעבור שהאדם רגיל בלאות השמש זורחת ומוקצה, אין זריחתה ומקיעתה אלא בעיניו, ובעבור בא הגשם לפרקים מעטים, גם יש עמים שיבלא הגשם בשעת הצורך ויענקו בני אדם אל הבורא, ויצוה על העבים להמטיר וזה יהיה להם לחם גדול, על כן הזכיר אחר עושה גדולות, הטומן מטר:

רמב״ן

רק על חטאיו, ולכן הרשעים אובדים כאשר הגיד: ז **כי אדם לעמל יולד** וגו׳, **ח אולם אני אדרוש אל אל.** אלה הפסוקים קשודים, יגיד בי האדם יולד לחיות לו עמל וכעס בחייו ולא יוכל להנצל ממנו, כי הוא בעצמו יחבדך הביאו עליו באשר בני רשף הושם בחולדותם להתעופף, אך איננו מיחס זה דק לאל: **ואל אלהים אשים.** ההנהגה הזאת, לא אל בוכב ומזל בלתי לה׳ לבדו, כי במשפט יעשנה על פשעיהם, כי הוא **ט עושה גדולות.** ונוראות, משפיל ומרומם ומיפר מחשבות ערומים, הם המתחכמים בענינם לעשות מעשיהם בעצה וחכמה כפי דעתם, והוא מבטל עצתם, כי הוא הידע כי הצרות הבאות עליהם וביטול העצה שלהם לטובתם, והם אינם מבינים הטובה היא אם רעה, והוא לובד גם החכמים בעלי הכוכבים והמזלות באותה ערמה אשר תשבו, כי לו לבדו היכולת לא למזלות, והוא תקוה לדלים ולאביונים המצעים אליו, ואם כן אשרי אנוש יוכיחנו אלוה ולא ימאס מוסרו: **ובני רשף.** בני העוף, וכן ולחומי רשף (דברים לב כד), שחרגומו אבילי עוף. ויש לפרש עוד בני רשף, ניצוצות הגחלים, מן רשפיה רשפי אש שלהבת יה (שה״ש ח ו). רצונו לומר כי אדם לעמל יולד ולהיות הגחלים מעופפים עליו חמיד, וכן אמר התרגום ארום בר נש לליעות אחילד וסופוהי היך גיצין דנחרין מן גומריא ומתגבהין היכדין יעוף: **דברתי.** הנהגתי, במו דוברות בים (מ״א ה כג), בתוך הדברו (מיכה ב יב): **ט עושה גדולות ואין חקר.** יספר כי האל ירין עמים בפרט ובכלל, כי יתן מלה בלשון עמים וקולים, והרלון בשאיפה הלפוי המקולים, על דרך אומרו (להלן ז ג) כעבד ישאף צל. והרלון בלשון המים הפרץ, וקרלו לעמים לפי שמנהג הפרלים שיהיו מגדלי עמה, רולה לומר שפר, ואמר אלמים קשה המזל, אשר יקח קצירו מבין הקולים והלעמים לרוע הלבתם, ויפלה עם זה שמה שלקחה מן הקצר, יבוא אש פרץ ויחזק עליו ויגזלהו ממנו יהיה מלם. זה מבלים רוע ההלבחה, רולה לומר שהאנשים היותר רעי ההלבחה שימצאו, ימצאו מבלימים על אלו האחלים, ויהיה להם מלם ובכמיהם. ואפשר שכל הפסוק יהיה שב לדבר אחד ויחבר מלה אל, והרלון בו אל אשר קצירו יאכל אש רעב ובקשה, ואל אשר יקח קצירו מן הקולים, ויפלה עם זה שמה שלקחהו מן הקולים, יגזלהו ממנו אש פרץ, יהיה חיל בני האחל אשר זכר:

(ז) **בני רשף.** הם כידודי אש:

זמר בכל יום. היה מקדר לעתך פע״פ שקדור כפיך כמנר והוא יגרוס לך שתהא לעולם הכל בשמחה ובשירים: נפש עמל עמלה לו. מפני שעמל בתורה פורה עומלת לו: כי אכף עליו פיהו. מפני שהוא מקשים דברים בפיו תמיד כלומר שעל המעוט. ליצנא אמרינא זמר כלומר שמעוסק בשירים וכומירות תדיר נעשה לו מדורים בפיו: תורה עומלת לו. שמחזרת עליו ומבקשת מאת קונה למקור לו טעמי מורה וסדרים! וכל כך למה מפני שהלך שכלף פיהו על דברי תורה: דרדפתקי. טרפמן לשומר כל הגופין לעמל עבדלו: טוביה לדחבי. שמריו לעמי שזכה והיה עמלו ועולתו בתורה. לשון אחר דרפתקי כים אחון שמשמיען לו מעוט כל הגופין נרתקין הם לקבל ולהכנס דברים שמריו לעמי שזכה ונעשה נרפאן בתורה: לומד תורה לפרקים. ואיו עומד תדיר תדיר כמי שאין לו אשה יטועל פעמים זו פעמים זו: שנאמר כי נעים כי תשמרם. אימתי פשמרם בגנגוך [מתון] שיהיו יחדיו על שפתיך: לא היה לו למשה לכתוב אלא ואחות לוטן תמנע. בתמיה. דבר שאינו ערוך הוא וכן היה מגנב ואומר שכתבו משה שלא לגורך ולקמיה מפרש דהייט מגלה פנים בתורה: וילך ראובן וגו׳. והייט עמי שלא לגורך: בחבלי השוא. נתנם בלא שום הגאה היה חוטא: מלכותא בלא תגא. שר גדול שלא שליט מעוטר וכיון דמתנע היתה אמות מלך ולאי בת מלך היא: מוטב שאהיה שפחה לאומה זו. לבני אברהם ילמד (ויפקב) שהן ילדי שמים ולא מהיה בגרת לאומה אחרת ולכך נעשים פילגש לאליפז בן עשו שהיה

1 בעיי: ופמרים.

תורה אור

זמר בכל יום זמר בכל יום אמר רב יצחק בר אבודימי מאי קרא שנאמר °נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו הוא עמל במקום זה ותורתו עומלת לו במקום אחר! אמר רבי אלעזר *כל אדם לעמל נברא שנאמר °כי אדם לעמל יולד אינו יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא כשהוא אומר כי אכף עליו פיהו הוי אומר לעמל פה נברא ועדיין אינו יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה כשהוא אומר °לא ימוש ספר התורה הזה מפיך הוי אומר לעמל תורה נברא והיינו דאמר רבא בולהו גופי דחזפתקי נינהו טובי לדחבי דהוי דרופתקי דאודייתא °תנאף אשה תחר לב אמר [א] ריש לקיש זה הלומד תורה לפרקים שנאמר °כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחדיו על שפתיך ת״ר °והנפש אשר תעשה ביד רמה זה מנשה בן חזקיה שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי אמר וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא °ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פלגש לאליפז °וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה יצאה ב״ק ואמרה לו °תשב באהיך תדבר בבן אמך תתן דופי אלה עשית והדרשתי דמית היות אהיה כמוך אוכיחך ואערכה לעיניך ועליו מפורש בקבלה °הוי מושבי הען בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה מאי כעבות העגלה *א״ר אסי יצר הרע בתחלה דומה לחוט של *כוכיא ולבסוף דומה לעבות העגלה ראתן עלה מיהת אחות לוטן תמנע מאי היא תמנע בת מלכים הואי דכתיב °אלוף לוטן אלוף תמנע וכל אלוף *מלכותא בלא תאנא היא בעיא לאיניורי באתה אצל אברהם יצחק ויעקב ולא קבלוה הלכה והיתה פילגש לאליפז בן עשו אמרה מוטב תהא שפחה לאומה זו ולא תהא גבירה לאומה אחרת נפק מינה עמלק דצערינהו לישראל מאי מעמא דלא איבעי להו לדחקה וילך ראובן בימי קציר חטים אמר רכא בר׳ יצחק אמר רב מבאן לצדיקים *שאין פושטין ידיהן בגזל וימצא דודאים בשדה מאי דודאים אמר רב יברוחי לוי אמר סינלי ר׳ יונתן אמר (סיבסק) [סבסק]: א״ר אלכסנדרי כל העוסק בתורה לשמה משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה שנאמר °או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי: רב אמר כאילו בנה פלטרין של מעלה ושל מטה שנאמר °ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך לנטע שמים וליסד ארץ (אמר ריש לקיש) [רבי יוחנן אמר] אף מגין על כל העולם כולו שנאמר ובצל ידי כסיתיך ולוי אמר אף מקרב את הגאולה שנאמר °ולאמר לציון עמי אתה אמר ריש לקיש *כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו שנאמר °ואת הנפש אשר עשו בחרן ר׳ [ב] (אליעזר) אומר כאילו עשאן לדברי תורה שנאמר °ושמרתם את דברי הבריח הזאת ועשיתם אותם רבא אמר [ג] כאילו עשאו לעצמו שנאמר ועשיתם אותם אל תקרי אותם אלא אתם אמר רבי אבהו [ד] כל המעשה את חבירו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב (ה) כאילו עשאה שנאמר °ומטך אשר הכית בו את היאר וכי משה הכהו והלא אהרן הכהו אלא לומר לך כל המעשה את חבירו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה: אפיקורוס: רב ור׳ חנינא אמרי תרוייהו זה *המבזה ת״ח רבי יוחנן ור׳ יהושע בן לוי אמרי זה המבזה חבירו בפני ת״ח בשלמא למ״ד המבזה חבירו בפני ת״ח אפיקורוס הוי מבזה תלמיד חכם עצמו מגלה פנים בתורה שלא כהלכה הוי אלא למ״ד מבזה תלמיד חכם עצמו אפיקורוס הוי מגלה פנים בתורה כגון מאי °כגון מנשה בן חזקיה ואיבא דמתני לה אסיפא מגלה פנים בתורה ת״ח רבי יוחנן ור״ל אמרי זה המבזה את חבירו בפני תלמיד חכם בשלמא למ״ד המבזה תלמיד חכם עצמו מגלה פנים בתורה הוי מבזה חבירו בפני ת״ח אפיקורוס הוי אלא למ״ד מבזה חבירו בפני תלמיד חכם מגלה פנים בתורה הוי אפיקורוס כגון מאן אמר רב יוסף כגון הני דאמרי מאי אהנו לן רבנן לדידהו קרו לדידהו תנו אמר ליה אביי האי מגלה פנים בתורה נמי הוא דכתיב °אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי אמר רב נחמן בר יצחק מהכא נמי שמע מינה שנאמר °ונשאתי לכל המקום בעבורם אלא כגון דיתיב קמיה דביה ונפלה ליה שמעתא בדוכתא אחריתי ואמר הכי אמרינן התם ולא אמר הכי אמר מר רבא אמר כגון הני דבי בנימין אסיא דאמרי מאי אהני לן רבנן מעולם לא

עין משפט נר מצוה

יז א מיי׳ פ״ג מהלכות מעשה הלכה יד מי׳ מצ״מ [ומיי׳ מהלכי מ״מ מלי יא מעשיה ידיע מי׳ רמב מעי׳ ה]:
יח ב מיי׳ מהלכי מעשה הלכה יא:

מוסף רש״י

מרשמי הערך בתחלי השוא. בתחלה היו מכינין לאדם עליהם ע״י מכלים שאין של כלום (שבת נב).
ובעבות העגלה. מכל עגה שקוטרין ע״ם הפרה לעגלים (שם).
לחזה של בוכיא. עבבים שקורין פיריי״ל (שם, לגילפם בוכיל).
ולבסוף. מתלמס מתמך לאמריו מעגן מתעבר וחולן ע״ (שם).
בימי קציר חטים. שעת הקציר היה ולא שפסח יהו בגזל לבגיל מנים לו שעורים אלא דבר ספקר שאין לדם מקפיד ע״ (בגלשים ל יד).

[כל המאמר הזה יש בדיבור המתחיל סוף דף שמיני: ע״ב עיי״ש מה ומתוקן]
[ע״ל לאמר]

הגהות הב״ח
(ה) גב׳ מלאו שבאמר ומסך וכו׳ מלאו עבאו:

[סיום נמנה לתנות לעיל מתוך ה]

[שיבה נב:]
[נכוכה ליתה בהיא ובמרוך גר׳ בוכיא ומסקה פירש״י מכיל שכנים]

[סוטה יב. מעלין לה:]
ישמיה כו
שם מ
[לעיל יבמות ע״ב]
[ע״ל אלעזר]
דברים כט
שמות יז

הגהות הגר״א
[א] גב׳ לאמר ליה לקיש. מרשם עיין לקמן ג: [ב] שם רבי אליעזר מרשם עיין לקמן ל: [ג] שם רבא אמר מרשם עיין לקמן ב: [ד] שם אמר רבי אבהו. מרשם עיין לקמן ל:

בלשים ל [לקמן קב.]
בלשים יג
ישמיה נ.
בלשים יח

עֲשֹׂב הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמָח כִּי לֹא הִמְטִיר יְהוָה אֱלֹהִים עַל־הָאָרֶץ וְאָדָם

כְּאַרְעָא וְכָל עִסְבָּא דְּחַקְלָא עַד לָא צְמַח אֲרֵי לָא אַחֵית מִטְרָא יְיָ

לקט בהיר

מה היתה לו (ג"א): יד) כי פרשה זו נשם מוזר, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ, הרי שהיו כבר כל תולדות שמים וארץ, ונאמר ואדם אין הרי שקודם בריאת אדם קיימין (רא"ם). וכל העמיד נמקום עבר דרך מלינה, יהיה כמו היה, יעמד כמו נעמד: טו) פי' ביום ג' נברלו נכח, נג' יעלו מכח אל הפועל עד פעמ קרקע, ואחר המטר יעלו לאויר העולם (בא"י): טז) מיקן מה, שלא מאמר שב' טעמים יש על מניעת הגמיחה, טעם הא' כי לא המטיר, וטעם הב' ואדם אין, זה אינו, כי הוא התפלל על המטר, וכשהיה מטר נמח אפילו אותם שלא היה לו בהם צורך (לבוש): יז) אין הפי' שבלא גשמים אינו יכול לעבוד את האדמה, שהלא בפעם ראשון היו נומחים בלי עבודה, אלא פירושו שמי שעובד את האדמה הוא מבין ויודע שאין נומח בלי מטר, ואם אין עובד אין מכיר ואין מתפלל (לבוש): יח) למדך שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים (גמר' שם): יט) פי' שם העצם, אבל כל השמות חוץ מזה כולם שם המואר (רא"ם), דרך משל דוד הוא שמו אלא שוש פעולה ומעשה, ואינו מקבל שוש פעולה וריבוי, ומואר, אבל מלך לו משים לו מיוחד וכו' בכל אלו הוא מתואר (מהרש"ל): כ) מלשון גבורה וגבור, כמו ואת אילי הארץ לקח, ואמר ב' דברים שליט ושופט, לפי שאלקים הוא לשון רבים מפני שהליטתו

אור החיים

לא המטיר וגו'. גם הודיע כי היה השדה הוא יצירה[יא] כאומרו (פסוק י"ט) ויצר ה' וגו' כל חית השדה אלא שהכין גוף מהאדמה כמו שהכין צורת אדם, והשרלת המים רמזה גם כן באומרו (שם) עוף השמים, וכבר אמרו ז"ל (חולין כ"ז:) כי מהרקיע נברלו. עוד יכוין הכתוב לומר בדקדק בכתוב עוד אומרו ואדם אין מה הוא הכוונה בהודעה זו. עוד למה חזר לומר ויצר וגו' עפר וגו' וכבר השמיענו ביום ברא אלהים אדם ואם בא להשמיענו כי מן העפר ברא למה הוצרך לכפול הודעת הבריאה והיה לו להוסיף שם בהודעת הבריאה ולומר עפר מן האדמה. אלא יתבאר על פי מה שאמרו ז"ל (ב"ר י"ד) כי אדם הראשון אלהו של עולם ע"כ, מוכן מדבריהם כי העולם דין אלה יש בו[יב]), ושנו רבותינו בפרק ב' ממסכת אבות לשונם המפרשים אלהו קמה אינה אלה ותנן בפרק ג' גלגל בחטים וכו' האוכל ממנה חייב מיתה ע"כ. והנה אין מניעות לארץ להוציא ממנה נמחים זולת על ידי השקאת הארץ הא הוא גלגל בעיסה ומעתה כל נמחי האדמה אסוריס[יג]) קודם שהורמה ממנה אלה שהוא יצירת האדם כי האדמה נתחייבה באלה וכל זמן שלא הורמה אלהה עבל היא, והוא שאמר הכתוב כאן וכל שיח השדה טרם יהיה וגו' וכל עשב וגו' טרם יצמח כי לא המטיר ביום השלישי לארץ להוציאם[יד]) אלא הארץ נתעברה מהם במאמרו יתברך אבל לא יצאו

אור בהיר

זה מביא ראיה על פסוק הקודם, שלא השמים והארץ היו נוראים מו"ש יש מאין, והראיה וכל שיח השדה וגו' כי לא המטיר ה' וגו', הרי כי הארץ לא היה יכול לעשות כלום בלתי המטרת הגורא ב"ה. רלד) ולא הארץ מ"ו, אלא שממנו הכין הקב"ה גולם. רלה) פי' דין מבל כמו קמה, שצריך ליטול ממנו אלה, ודוקא אחר שנתן המים, ואם אבל בעבלו מייב מיתה. רלו) פי' אין עצה, ממ"ל קודם שימטור הגם שפטור מתלה אבל בלא מטר אין נמחים, ואחר שימטיר הגם שיוכל לגמות כבר מבל הוא ואין אלה לפוערו. רלז) ובלא מטר אין נמחים.

אֱלֹהִים עַל אֶרְעָא וַאֲנָשׁ לֵית לְמִפְלַח יָת אַדְמְתָא: ו וַעֲנָנָא הֲוָה סָלִיק מִן אַרְעָא וְאַשְׁקִי יָת כָּל אַפֵּי אַדְמְתָא: ז וּבְרָא יְיָ אֱלֹהִים יָת אָדָם עַפְרָא מִן אַדְמְתָא וּנְפַח

אֵין לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה: ו וְאֵד יַעֲלֶה מִן־הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת־כָּל־פְּנֵי הָאֲדָמָה: ז וַיִּיצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר מִן־הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו

רש"י

פשוטו[א]) כי שכוא אלהים: (ו) **ואד יעלה.** לענין ברייתו של אדם[ב]) העלה התהום והשקה ענינים לשרות העפר, ונברא אדם כגבל זה שנותן מים ואח"כ לם את העיסה, אף כאן והשקה ואח"כ ויצר (ב"ר): (ז) **ויצר.** שתי יצירות, יצירה לעולם הזה, ויצירה לתחיית* המתים[ג]) (ב"ר), אבל בבהמה שאינה עומדת לדין לא נכתב ביצירתה שני יודי"ן: **עפר מן האדמה.** לבר עפרו מכל האדמה[ד]) מארבע רוחות (סנהד' ל"ח:), שבכל מקום שימות שם תהא קולטתו[ה]) לקבורה (חגי' פקודי ג'), ד"א נטל עפרו ממקום שנאמר בו (שמות כ') מזבח אדמה תעשה לי, בלותי תהא לו* כפרה[ו]) ויוכל לעמוד (ב"ר): **ויפח באפיו.** [ז]) עשאו מן התחתונים ומן

שיטי נפתאות * לעולם הבא. * תהא לו אדמה כפרת.

מכל האדמה (רא"ם): בג) ואין זה על שם העתיד, שבשעת יצירת גופו יצר בו כח והכנה שיוכל לעמוד, וזה אחי שפיר שלא כתב בו יצירות אלא מיהה אחת והוסיף בו אות יו"ד, וכן היה יצירה אחת ויתוסף בו כח אחד (ג"א), ואין זה יצירת נשמתו, שזה כתיב אח"כ ויפח באפיו (במ"ח - מ"ל): בד) יתור מן האדמה קשיא ליה, שהלא עפר הוא מן האדמה (רא"ם), ולפי שלא נאמר מן כל האדמה הוצרך לדרך הב' (מ"ל), ולא די בדרך הב' שהוא רחוק טפי מפשוטו (בר"א): בה) אין הפרוש שבלא זה לא היה האדם יכול להקבר, וכי יש בה כאדמה למעוט, ועוד הלא הבהמה נקברת הגם שלא לבר עפרו מכל, אלא פי' קלטתו שהיא משמרת אותו עד תחיית המתים (צל"ד): בו) אין הפי' בלא קרבן ובלא משובה, אלא מהיה לו לעזר ולמייע, למשל מי שהוא נקי בעצמו אלא שנהנה בקל יכול להתכבס מאבר בעצמו מזוהם, שאדמה של מזבח אינו מגושם כל כך כשאר האדמה (ג"א): בז) הלא גם בהמה ותיה יש להם רוח חיים ומה שהתה לכתוב באדם ויפח, ותרגם שזה מן העליונים (ג"א):

לקט בהיר

בב' דברים להריס ולהשפיל כמו שופט (ג"א): בא) פי' אבל יש בו ג"כ דרוש רמז וסוד, ולכן המתין לומר זאת עד פה, כי בפסוק הקודם לזה, הוכרח לפרש ע"פ דרוש, ה' מדת רחמים אלקים מדת הדין מפני הסמיכה שבפסוק ז' (רא"ם), ועוד כי שם בתחלת הבריאה קיימין ולא שייך בפועל שליט ושופט שאין מלך בלא עם (מ"ל), אבל אמר כאן שגם שם וגם בכל מקום כן הוא פשוטו: בב) פי' מכאן התחיל הכתוב לומר דבר מדם היאך נברא האדם, ואינו מוסב על שיח השדה לומר שעל ידי אחד השקה האדמה ונמתו שהם לא נמתו עד אחר יצירת האדם שהתפלל ובאו גשמים מן הימים ע"י השמש כמנהג העולם, ואל זה בא מן התהום כמאמר הכתוב ואד יעלה מן הארץ פי' מן התהום שתחת הארץ, ואין זה גשמים, ואמר אח כל פני האדמה כמאמר חז"ל הובא ברש"י בסמוך לבר עפרו

יצירת גופו יצר בו כח והכנה שיוכל לעמוד, ובזה אחי שפיר שלא כתב בו יצירות אלא מיהה אחת והוסיף בו אות יו"ד, וכן היה יצירה אחת ויתוסף בו כח אחד (ג"א), ואין זה יצירת נשמתו, שזה כתיב אח"כ ויפח באפיו (במ"ח - מ"ל): בד) יתור מן האדמה קשיא ליה, שהלא עפר הוא מן האדמה (רא"ם), ולפי שלא נאמר מן כל האדמה הוצרך לדרך הב' (מ"ל), ולא די בדרך הב' שהוא רחוק טפי מפשוטו (בר"א): בה) אין הפרוש שבלא זה לא היה האדם יכול להקבר, וכי יש בה כאדמה למעוט, ועוד הלא הבהמה נקברת הגם שלא לבר עפרו מכל, אלא פי' קלטתו שהיא משמרת אותו עד תחיית המתים (צל"ד): בו) אין הפי' בלא קרבן ובלא משובה, אלא מהיה לו לעזר ולמייע, למשל מי שהוא נקי בעצמו אלא שנהנה בקל יכול להתכבס מאבר בעצמו מזוהם, שאדמה של מזבח אינו מגושם כל כך כשאר האדמה (ג"א): בז) הלא גם בהמה ותיה יש להם רוח חיים ומה שהתה לכתוב באדם ויפח, ותרגם שזה מן העליונים (ג"א):

אור החיים

והטעם הוא[יא]) להיות שאדם אין שהוא כחלה של הארץ, ואמר הראקון שעשה ה' להוציא הנמחים ואיך יעלה מן הארץ וגלגל את כל עפר העולם כאומרו והשקה את כל וגו' ויצר ה' וגו' את האדם עפר וגו' זו היא הרמת החלה אחר שנתחייבה כל הארץ בחלה והריס ה' חלה זו הותרה כל הארץ ונמחיה ואם היה מגלגל במים חלק מ' מהארץ[יב]) לא היה יולא מכלל עבל אלא החלק שנתגלגל. ויש לך לדעת כי עפר שממנו נוצר האדם לא עפר של גן עדן אלא של העולם וכמו שדייק הכתוב (ג' כ"ג) לעבוד את האדמה אשר לקח משם, אבל גן עדן לא הוצרך להריס ממנה חלה ואחר כך יולא ממנה

אור בהיר

רלח) פי' למה לא המטיר ה' ביום ג'. רלט) שלבאורה אם הקב"ה היה רוצה לגבול את האדם שכל קומתו אחתו אמות, למה

נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה׃ ח וַיִּטַּע יְהוָה אֱלֹהִים גַּן־בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם

בְּאַנְפּוֹהִי נִשְׁמְתָא דְחַיֵּי וַהֲוָת בְּאָדָם לְרוּחַ מְמַלְּלָא׃ ח וּנְצִיב יְיָ אֱלֹהִים גִּינְתָא בְּעֵדֶן מִלְּקַדְמִין

לקט בהיר

כח) והמנוחה שנכרלת בשבת הוא ג"כ בין לעליונים ובין לתחתונים (מ"ל): בט) משום דקשה מיבת „האדם" המיותר, לזה אמר שלמעט בא שדוקא אדם יש לו נפש חיה כזה שבין האדם בין הבהמה נפש חיה אחת יש להם, אלא הבהמה יש במיותה ג' כחות כח הצומח וכח הסרגש והנעוט, ובחיות האדם יש כח ג' והוא הדעה והדיבור (רא"ם): ל) ויהיה לוח מ"ם של מקדש כמו והעי מקדש פי' מלא קדש, וזה פשוטו, ואינו כלונקלוס מקדש כמו מקודש, שא"כ נריכים אנו לדרוש ולומר ויטע וכבר נטע, ואחר ההעלה הזאת שהגן עדן נברא אחר האדם ולכבודו הביא רש"י ברייתא של ר' יוסי הגלילי, לומר שגם זה הוא מפרטו של בריאת האדם (רא"ם), וכמו כן להפך, מאמר שקושיא הזאת מכריחנו לומר שהעגין מדבר אחר בריאת האדם כמו כן גן עדן מקדם היה אחר בריאת האדם, ולא כלונקלוס (מהרש"ל), גם אשמעינן שהגן אינו בתוך העדן הגם דכתיב „בעדן" כדאיתא בברכות ל"ד: עדן לא שלטה בה עין מעולם וכו' מ"ל ואחר יוצא מעדן להשקות את הגן גן לחוד ועדן לחוד עכ"ל, וא"כ בעדן פירושו סמוך לו בגדו (ב"ב): לא) הוסיף מיבת „לו" כדי לחבר דרך אגב קושיא אחרת, למה אמר הכתוב ושם שם את האדם בין עניני הגן בין ויטע ובין וילמח, ועוד הלא אחר כן אמר הכתוב עוד הפעם ויקח וגו' וויניחהו בגן, אלא ודאי פי' ושם שם כדי לשוה שם, כלומר נטע ה' את הגן לו לגרמו ולכבודו לשומו שם (אוה"ח), ומה מיושב למה לא הביא רבינו קושיא ודרשה זאת בפסוק הקודם, כי שם מקומו, אלא כדי לחבר

אור החיים

נטעים כי כולה קודש ולזה אמר ויטע כ' וגו' גן בעדן מקדם[מ] פירוש קודש בריאת האדם כלומרס ז"ל (פסחים נ"ד.) והכינה לאדם שהיה עלמו חלה קודש ליהנות מקודש וכבכן האוכל בתרומה:

ח. ויטע כ' וגו' ושם וגו' וילמח וגו'. טעם שהפסיק בשימת האדם בתוך הודעת נטעי הגן, לומר כי בשבילו ברא כ' הגן ולכבודו. וזה הוא שיעור הכתוב ויטע וגו' ושם פירוש לסיבה זו לשים שם האדם[מא] ואחר כך חזר לפרט עניני הגן ומרותיו והועליותכם וחזר לומר (פסוק ט"ו) ויקח כ' וגו' ויניחהו וגו' לגלות על מה שפירשמו[מב] באומרו ושם שלא מהכוין לומר כה אלא שהאדם היה סיבה לנטע הגן שאם על הודעת הנחת אדם בגן הרי הוא אומר ויקח וגו' ויניחהו. ופסוק ויניחהו לבד לא יספיק להודעה זו שבשביל האדם לו לשמו ברא כ' הגן שאפשר כי כ' ברא לשים בו לאשר ישר בעיניו למשרתיו למלאכיו לרוחות העליונים ובאותו זמן נתרצה שיהיה שם גם

אור בהיר

להשקות את כל פני האדמה, אלא הטעם שמלה אינו סותר אלא את העיקה, ולא את הקמת הגם שיגרסם נפל. רמ) שאין ידוע פי' מיבת מקדם. רמא) אבל עדיין אינו מספר שהושם שם האדם. רמב) שאל"כ ג' פעמים למה.

וְאַשְׁוִי תַמָּן יָת אָדָם דִּי בְרָא׃ ט וְאַצְמַח יְיָ אֱלֹהִים מִן אַרְעָא כָּל אִילָן דִּמְרַנַּן לְמֶחֱזֵי וְטַב לְמֵיכַל וְאִילַן חַיָּא בְּמִצְיעוּת גִּינְתָא וְאִילַן רָאבְלִין פֵּירוֹהִי חַכִּימִין בֵּין טַב לְבִישׁ׃ י וְנַהֲרָא הֲוָה נָפִיק מֵעֲרָן לְאַשְׁקָאָה יָת גִּינְתָא וּמִתַּמָּן יִתְפְּרֵשׁ וַהֲוֵי לְאַרְבְּעָה רֵישֵׁי נַהֲרִין׃ יא שׁוּם חַד פִּישׁוֹן הוּא מַקִּיף יָת כָּל אַרַע דַּחֲוִילָה דִּי תַמָּן דַּהֲבָא׃ יב וְדַהֲבָא דְּאַרְעָא הַהִיא טָב תַּמָּן בְּדֹלַחְא וְאַבְנֵי בּוּרְלָא׃ יג וְשׁוּם נַהֲרָא תִנְיָנָא גִּיחוֹן הוּא מַקִּיף יָת כָּל אַרְעָא דְכוּשׁ׃ יד וְשׁוּם נַהֲרָא תְלִיתָאָה דִּיגְלַת הוּא מְהַלֵּךְ לְמַדִּינְחָא דְאַתּוּר וְנַהֲרָא דְּבִיעָאָה הוּא

וַיָּשֶׂם שָׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר׃ ט וַיַּצְמַח יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה כָּל־עֵץ נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע׃ י וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת־הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים׃ יא שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן הוּא הַסֹּבֵב אֵת כָּל־אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר־שָׁם הַזָּהָב׃ יב וְזֵהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב שָׁם הַבְּדֹלַח וְאֶבֶן הַשֹּׁהַם׃ יג וְשֵׁם־הַנָּהָר הַשֵּׁנִי גִיחוֹן הוּא הַסּוֹבֵב אֶת כָּל־אֶרֶץ כּוּשׁ׃ יד וְשֵׁם הַנָּהָר הַשְּׁלִישִׁי חִדֶּקֶל הוּא הַהֹלֵךְ קִדְמַת אַשּׁוּר וְהַנָּהָר

דש"י

לקרות שם, ולמד על הטופות שנברלו מן הרקק[לב]: (ט) ויצמח. לענין הגן הכתוב מדבר[לג]: בתוך הגן. באמלע (הגן)[לד] (חזקוני): (יח) פישון. הוא נילוס נהר מלרים[לה] (זוהר ח"ב קכ"ב.), וע"ש שמימיו מתברכין ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון, כמו (תבקוק ח' ח') ופשו פרשיו, ד"א פישון שהוא מגדל פשחן[לו] (ב"ר), שנאמר אלגי* מלרים (יחזקאל י"ט ט') ובשו עובדי פשחים: (יג) גיחון. שהיה הולך והומה, והמייתו גדולה מאד, כמו (שמות כ"ח) וכי יגח, שמנגח והולך והומה: (יד) חדקל. שמימיו חדין[לז] וקלין (ברכות י"ט:

שינוי נוסחאות * על מצרים.

לקט בהיר

בפעם אחד גם קושיא הב' וכדאמרן (ב"ב): לב) מיס ועפר מעורבים (רש"י חולין כ"ז:): לג) פשוט הוא שהמדובר מהגן שאמר בפירוש ועץ החיים בתוך הגן אלא כוונתו לאחר מיבת וילמח שהוא מיותר שכבר אמר ויטע ה' וגו', ולאשר נטע מפחס לאמת, ואחר ואמר שעד כאן היה מדבר מאדם שנטע לכבודו גן ושם אותו שם, ואלו חזר על הגן לפרש בפרטות היאך נטעו ומה אמת בתוכו (לבוש): לד) ואין לומר כפשוטו ואלו דוקא באמלע, דא"כ גם שאר עלי הגן היו בתוך הגן והיה לו להקדים עז"ה: וילמח וגו' מן האדמה בתוך הגן כל עץ וגו' ועץ החיים ועץ הדעת, אלא ודאי פירושו באמלע ולא קאי רק על עץ החיים ועל עץ הדעת וכמו שאמר הכתוב לקמן בפירוש ומפרי העץ אשר בתוך הגן (לבוש), ושם מוכרח ביותר, שכוונת מה היתה לציין אותו אילן היא שהקב"ה אומרו, ואם אין פי' תוך באמלע לא אמרה אלא (בא"י), ועיין עוד לעיל ג' פסוק ו' אות ל"ד יהי רקיע בתוך המים, והיו לב' אלעות אלו שורש אחד והשורש היתה באמלע (ג"א): לה) שהרי נאמר כאן שהוא סובב את ארץ הנקראת חוילה, ותוילה היא במלרים, שנאמר להלן כ"ה י"ח וישכנו מחוילה וכו' אשר על פני מלרים, ולמה שיתה שמו, אלא ודאי שמפני שכאן המדובר מתשיבות הגן שמשם יפרד, נתן לו שם לפי תשיבותו, שפירושו ענין ריבוי והתפשטות ופשיון, ומזה נשמע על כל הד' שמשם מגיד תשיבות (לבוש), וזה הטעם אלא רצה רש"י להפסיק בין פירוש שמותיהן ואח"כ חזר לפרש כוש ואשור וכו' (בא"י): לו) פי' הילוס מגדל פשחן במה שמשקה השדות הנזרעים מפשחן לפי' הא' עיקר אבר מן הספר שעולה ומשקה, ולדרך הב' אבר אות ת"ו מן פישון (מ"ל): לז) פירש"י מרגיסין מיא,

ארבעה

ארבעה אבות נזיקין. אבות קרי להנך דלמיקן נקרא נהליה
ותנמרא [ב: ג] מפרש מי מיהו תולדות: השור והבור כו'.
כסדר שסן כתובין בפרשה* סדרן במשנה דפרשה דאשונה נאמרה
בשור שיש בו גבורה: מבעה. מפרש בגמ' [ג:]: הבעה. כי מגיה שם*:
לא הרי שור כהרי המבעה. כלומר
לא כתב רחמנא שור לא נפיק מבעה
מיניה ואמטו לבהי מיעטריהו למיכתב
ולבהי נקט ברישא כהרי המבעה
ולא נקט להו כסדר לא הרי השור
כהרי המבל משום דמו לא הוי מלי
למיתני לא זה חב שיש בהן רוח
חיים דהא בור אין בו רוח חיים
ומעתה אמרינא דהא רבותא
אמעיטן שאש"ג שיש בהמיהם רוח
חיים לא נפיק מד מחבריה. וגמ' [ג:]
מפרש מאי לא הרי דקאמר: כהרי
האש שאין בו רוח חיים. ואי לא
כתביה רחמנא הוה אמינא ליפמר:
לא זה וזה כר. אלו שלשתן דרכן לילך
ולהזיק: הצד השוה כר'. מפרש
בגמ' [ג:] לאתויי מאי: במיטב הארץ.
מעידתי נכסיו יגבה דמי הזיקו אם
רוצה לפרוע לו קרקע: **גמ'** חטאת.
בשוגג: סקילה. במזיד: אי עביד
שתי אבות. בשוגג: מחייב. תרתי
מעלות: לא מחייב אלא חדא.
אאב מלאכה אבל אתולדה דידיה לא
מיתייב: ולר"א דמחייב תרתי כר'. דאי
עביד אב ותולדה דידיה מחייב תרתי
מעלות בחמס כריתות בפ' אמרו לו
(דף מח.). כולהו אבות מלאכות מתעסק
גמרינן להו במסכת שבת (דף מט:):
וטמא

*אבות נזיקין "השור "והבור והמבעה"והבער
לא הרי השור כהרי המבעה ולא הרי
המבעה כהרי השור ולא זה וזה שיש בהקרוח
רוח חיים כהרי האש שאין בו רוח חיים ולא זה
וזה שדרכן לילך ולהזיק כהרי הבור שאין
דרכו לילך ולהזיק הצד השוה שבהן שדרכן
להזיק ושמירתן עליך וכשהזיק "חב המזיק
לשלם תשלומי גזק "במיטב הארץ:
גמ' מדקתני אבות מכלל "דאיכא תולדות
תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן
נבי שבת תנן *אבות מלאכות ארבעים
חסר אחת אבות "מכלל דאיכא תולדות
תולדותיהן "כיוצא בהן 'לא שנא אב דטאת
ולא שנא תולדה דטאת לא שנא אב
סקילה ולא שנא תולדה סקילה ומאי איכא
בין אב לתולדה נפקא מיגה "דאילו
עביד שתי אבות בהדי הדדי אי נמי
שתי תולדות בהדי הדדי מחייב אכל
חדא ותדא ואילו עביד אב ותולדה דידיה לא מחייב אלא חדא *ולרבי
אליעזר דמחייב אתולדה במקום אב אמאי קרי ליה אב ואמאי קרי לה
תולדה הך דדהוה במשכן חשיבא קרי ליה אב הך דלא הוי במשכן חשיבא
קרי לה תולדה גבי טומאות תנן *אבות הטומאות "השרץ "והשבבת זרע
וטמא

ארבעה אבות נזיקין. לא הוה קרי להנך דלמיקן נקרא נהליה
ובגמרא גבי שלש עשרה אבות נזיקין ובתרבעה
מחוסרי כפרה (מריתות דף הז) ואיתם חזכתא דקתני הן כדקתני
תרבעה שומרין הן (עטשות ל' מפי') ותרבעה דלתני שנים הן
(ר"ה ל' כי הוס): (גליון • ומ"ש אמאי
לא קתני תרבעה אבות נזיקין הן
כדקתני ל' דאתי שנים הן ו"ל שלא
בא אלא לגגיד תרבע אבות כלל
לא דלי זה כדלי זה וקלת קשה
דבגמרא מוכח דמחית הכא למיתנא
מדפריך ותנא דידן מאי מעמא לא
תני הכי לכך י"ל דיש מקומות דלא
תני הן כדלשמן בתרבעה מחוסרי
כפרה • ע"כ):

השור והבור • פי' בקונטרס
כסדר שנכתבו בפרשה
סדרן במשנה "ותמ"ג דלמ"ל תנא
שור לרבות לא הוי כסדר הפרשה
דרגל נפקא לן מוהלא אם בעורה
דמחיב בחבר בור מ"מ שם שור כתיב
קודם בפרשה דהייט נגיחה דקרן
ומ"ל מבעה זה חדש אע"ג דלבור
הבערה כתיב בפרשה אמור מה
בהמה יצלמנה דהייט אדם דחזיק
שור לא הם לשמוטו כסדר הפרשה
לפי שרחוק כל כך ושנא כסדר לא
הרי דסיפא שמבעה קודם לבבער
וי"ל פי' דשם אדם כתיב בפרשה
קודם כי ינגח שם שור והוא
אחד מאבות מזיקין דקתני לה
בברייתא בגמרא:

לא הרי השור כהרי המבעה •
פירוש אין קולטו של שור
כקולטו של מבעה כדמפרש לקמן
בגמ' ומ"ל תנא שור לקרט ומבעה
לגיט משום השור כוונתו להזיק
ומבעה אין כוונתו להזיק ולפיכך לי
כתב רחמנא שור לא אתי מבעה
מיניה שהוא קל מיניה ואין פירושו
כשאר מקומות שבתלמוד לא רלי זה
דהתם פירושו אין המרה של זה ולכך אין ההומרות נורמות הדין אלא הכל השוה שבהן נורם הדין ומיהה כאן התלמוד
פירושו מבשאר מקומות משום דהזכיר התנור תחילה בלא זה וזה שיש בהן רוח חיים:

ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש • גבי שור ומבעה לא הולרך לפרש החומרא כי הכא משום דחד מחד קל למלות חומר באחד
יכול למלות חומרא מה שאין בשניהם דאי משום דכח אחר מעורב בו ואין הולך לדעתו כמו שורא אין זה חומרא *מדלא תניא לה גבי
תומר בהם מבשור "ואא דאמריא לקמן (דף נ: ודף ו.) גבי אבנו וכיוצא מאי שנא אם דכח אחר מעורב בו ואין הולך לדעתו ה"ק מאי
שנא אם שאש"פ שכח אחר מעורב בו לאתי להתחייב בו משום שהוא ממוצע ומגיעתו כו' ובמיפא גבי שור הוה מצי למימר לא
הרי הבור שהתילה פעייתו למה כהרי אלו ולא הם לפי שהפסיק בהם שור ולא לא לשנה קודם הם דא"כ הוי אחר הם מיניה
דבולהו אתי מבור וחד מהכך דאמריא בגמ' (ד' הז) והתנא אחריא לגבדיל תורה ויחדיר וקלת קשה דמשמע "דשונאין ממון מן הדין
*"ובמבלהון תניא כי יפתח וכי יכרה אם על הפתיחה חייב על הכריה לא כל שכן אלא לגמרא שלא שונאין ממון מן הדין ומיהו
בפרק הפרה (לקמן מט: ומס) דריש ליה לדרשה אחרינא שעל עסקי פתיחה וכריה בתה ט לו להכיה טרה אחר טרה שבולע
מעשה ראשון (לקמן מט: ומס) [וע' תוס' לקמן ד: ד"ה ודריש]:

ולרבי אליעזר אמאי קרי ליה אב • וא"ת ומימה דפקא מיגה לענין הבלאה אתולדה משום אב דידה כדאמריא
בפרק הולין [מצת דף קלו:] משמע משום מאי מתברין ביה רבה אמר משום טורב רבי זירא אמר משום מרקד וי"ל דהכי "פריך
משום מאי מתברין ביה שהוא חייב רבה אמר משום טורב הבלהתרו בו משום מרקד פטור דיכון שהוא מתרה בדבר שאין דומה
סבר שמלפנים בו ופטור אבל אם התרו בו ואמר אל תשמר חייב ועי"ל דהוו שמתכון הך דהואי במשכן קרי ליה אב ולריך להתרות הבולהה
בשמה *ומוד דטוטע ומבטל אין לריך להתרותו משום אב ואם הברה משום הבולהה חייב ואפ"ה לא תניא ליה בפרק כלל גדול*) :
*"דהיינו הך דהואי במשכן חשיבא קרי ליה אב הך דלא הואי במשכן חשיבא קרי ליה תולדה • ולפי הך גירסא בא לאתויי כמה
מלאכות שלא היו חשובין והיו במשכן דתולדות ונהו ולא אמרה מלאכות כדאמריא בפרק במה טומנין (שבת דף מט:) הם
הנלו הקרשים מקרקע לעגלה דהייט הכנסה ומוציא בדיומא אחת ואיתא הגרסי הך דהוה במשכן חשיבא קרי לה אב הך
דלא הוה במשכן ולא חשיבא קרי לה תולדה ולפי גירסא זו לריך לומר דבעי הרבי חשיבא ולא היו במשכן לו איפכא הוי תולדה :

*) [וע' תוס' שבת עג: ד"ה משום ושור שם ד: ד"ה ולריא דמחייב]

דאלו

מלאכות כמלאכה דמיין • ושרץ' הך דהואי במשכן קרי ליה אב מלאכה • ולא הואי במשכן קרי ליה תולדה • (הדברי רבי אליעזר מפורשים הן בברייתות פרק אמרו לו) • גבי טומאות תנן אבות הטומאות כו' תולדותיהן

*) כלן ל"ל הם שכתוב לקמן דגבי ר' אליעזר מפורשים הם בברייתות הם אמרו לו דבגמ

תוס' ד"ה ולא • מדלא תניא לה • לקמן ו ע"ח: באא"ד ואא ולמריא לקמן ג ע"ב: באא"ד דשונאין ממון מן הדין • מיין לקמן ו ע"ב פפ' ד"ה ומיין ובגיל"ו מגיגים יא ע"ב ד"ה לגמו: באא"ד ובמבלהון

תנא • וכן שור במבלהתא פרשה מפשטים בפסוק ומבטא לא מכמו אם על הפתיחה חייב על הכריה לגיל מלא שאין שונאין מן הדין :

עין משפט
נר מצוה

א א מיי' פ"ל מהל' שכ"מ סוף מהמון סל"ו • סמג עשין סד ולאוין רטז סמ"ע ריש סי' שמ"ו סמ"ק ס"ב :
ב ב מיי' שם פ"ב הל' ה ושי"ב הלכה ה סמג עשין סח סמ"ע רטז סי' סמ"ק ה :
ג ג מיי' שם פ"ד הל' ה סמג עשין סט סמ"ע רטז סי' סמ"ק ה :
ד ד מיי' שם פ"ח הל' ב סמג עשין סט סמ"ע רטז סי' סמ"ק ה :
ה ה מיי' שם פ"ד הל' ה סמג עשין סט סמ"ע רטז סי' סמ"ק ה :
ו ו מיי' שם פ"ב הלכה ה סמג עשין סט סמ"ע רטז סי' סמ"ק ה :
ז ז מיי' פ"ח מהל' שכ"מ הלכה ה סמג לאוין סט :
ח ח מיי' שם הל' ה :
ט ט י כ מיי' שם סלכה ז :
י י לעיל מיי' מהל' שלו' אבות המזיקין ה' סמג עשין כמ :
יא ל מיי' שם פ"ה הל' ה סמג שם :

רבינו חננאל

ארבעה אבות נזיקין השור והבור והמבעה והבער לא השור כהרי המבעה כו' ובגיגון מדקתני אבות מכלל דאיכא תולדות תולדותיהן כיוצא בהן אי לא • גבי שבת תנן אבות מ ל א כ ו ת תולדותיהן ביוצא בהן בשונגה בין אבות בין תולדות דטאת במחיר סקילה פי' אבות ורע תולדות נשפע וכיוצא בו וכן הארבעים חסר אחת כולן בענין הזה פרדשנו • ומאי מעמא קרי לאחוי אב ולאחוי תולדה • ושמעי' דאי עביד ב' אבות אי ב' תולדות חייב תרתי [ואילו] אב ותולדה דידיה אינו חייב אלא אחד ואמקשי' ולר' אליעזר דמחייב על אב דתולדה דידיה תרתי מאי *) ותנגן [כריתות עז:] א"ר עקיבא שאלתי את ר' אליעזר העושה מלאכות הרבה פעמים מלאכה אחת מהו כו' עו חייב על כל אחת ואחת • ושאלתי לה בגמרא [רשאלתו הוה] תולדות מ ל א כ ו ת במלאכות דשבת אי לאו ומשום ליה דולדי ומשום ליה דולדי תולדות תנן אבות מלאכות כו' תולדותיהן

משורן למדו · הייט קרן דשן ורגל מטורין כריה"ל וכתבו וסכיו לון נחלק בין תמות למומחה דלא שיך לחלק לגלא בבמלי חייט ומ"ש הימי נמר משור מה לשור שכן ב"מ וטוגטו להיק ומשכרא רשב"ם דלחי מבור ושור מתה דקאמר תבי לתחויי אבנו וסכיו לא גרס לי לרב דלמדו כולם משורן למדו הייט שור דלרב מ"ש דכתה הלד לחי' כדפרש' אבל קשה מין דמבור נמי יליף לפטרו בהו כליס כבור ולקמן בהמיה (דף מז) מחייב בהו רב כליס נמי מבור כמו:

וממונך · נלו חזקה נמי טור דלמה ממונה הוא וכן נמי לא *דפשיטא דאם הדליק נדיסו על תבורו בלא על אחר דחייב: **תולדה** שן · הוא מלי למפכך דלקמן מוקי מהמיסין בשן שדרכו להיק וקרי ליה אב אלא דבלתו הכי פריך שפיר: **והתנן** אדם טומד לעולם · לא פריך דשן נמי הוי אב כדדרש מלה בגמרא בפ' מינו (לקמן דף סה:) מפלא הוא מלא דהא לא מייתי הכא קרא אלא מייתי דהוי מיולא ט: **כיחן** ומיטו · פירש הקונטרס מי הלף וקשה גר"מ דבפ' דם הנדה (דף דף עה: ופס) קתני כיחו ומיטו ומי הלף ונראה לכיחו הוא היולא מן הגרון בכח ומיטו הוא היולא מן הפה על ידי נענוע": **לפוטרו** בריה"ל · וא"ת אמאי פטיטא ליה מפי מלגלס מן המגייה ויל כיון דמן הדין היה מלגלס נזק שלם ואמי הלכתא דלא מלגלס אלא חצי נזק אם כן אמי הלכתא לתקל ולא להחמיר: **אמאי** קרי לה תולדה דרגל · אמ"ג דדמי לרגל כיון שדיבה חלוק היה לו לקרות לה שם בפני עלמה: **כדמתרגם** רב יוסף · נקט רב יוסף לפי שהיה בקי בתרגום שם כמה מלייני תרגום ולא כדפירש בעלמא לפי שהיה סבי נהור והכריס שבכתב לי אחה רשלי לומר על פה ולכך היה אומר תרגום דמקום עם לעשות אמר הנס* דשרי ואין לך לעשות גדול מזה*: **לא** רלי הקרן שלין הנאה להזיקו · ופשיטא פשט שהיה לו לשמור שורו שבקל היה יכול לשמרו שלין דמוקה להזיק כיון שלין הנאה להזיקה הוי כגון אבל שן שיש הנאה להזיקה הוי יכול לשומרה כל כך ואין יכול לשומרה כל כך יפה: מדי

ואי דלא אפקרינהו אי לשמואל דאמר *כולם מבורו למדנו היינו בור ואי לרב דאמר כולם משורו למדנו היינו שור מאי שנא בור שכן תחלת עשייתו לנזק וממונך ושמירתו עליך הני נמי תחלת עשייתן לנזק וממונך ושמירתן עליך אלא *תולדה דבור כבור וכי קאמר רב פפא ארולדה דמבעה מאי ניהו אי לשמואל דאמר מבעה זו שן הא אוקימנא תולדה דשן כשן אי לרב דאמר מבעה זה אדם מאי אבות ומאי תולדות אית ביה וכי תימא אב ניעור תולדה ישן ודתנן* [2]אדם מועד לעולם בין ער בין ישן אלא אכיה ונעו היכי דמי אי בהדי דאולי קמזקי [כ]הו הוה אי בתר דנייה בין לרב בין לשמואל [ה]היינו בור אלא תולדה דמבעה כמבעה וכי קאמר רב פפא ארולדה דאש תולדה דאש מאי ניהו אילימא אבנו סביבו ומשאו שהניחן בראש גגו ונפלו כרוח מצויה והזיקו היכי דמי אי בהדי דאולו קא מזקי היינו אש מ"ש אש דכח אחר מעורב *בהן וממונך ושמירתו עליך הני נמי כח אחר מעורב בהן וממונך ושמירתן עליך אלא [ו]תולדה דאש כאש וכי קאמר רב פפא ארולדה דרגל רגל הא אוקימנא תולדה דרגל כרגל *בחצי נזק צרורות דהלכתא גמירי לה ואמאי קרי לה תולדה ✠ דרגל [ל]שלם מן העלייה והא מבעיא בעי רבא *דבעי רבא חצי נזק צרורות מגופו משלם או מן העלייה משלם לרבא מבעיא ליה לרב פפא פשיטא ליה לרבא דמבעיא ליה אמאי קרי לה תולדה דרגל [ל]פוטרה ברה"ר: המבעה והתבער כו': [מ]אי מבעה רב אמר מבעה זה אדם ושמואל אמר מבעה זה השן רב אמר מבעה זה אדם דכתיב °אמר שמר אתא בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו ושמואל אמר מבעה זה השן דכתיב °אין נחפשו עשו נבעו מצפוניו מאי משמע כרמתרגם רב יוסף איכדין איתכליש עשו אתגלין ממטרהון [ו]רב מאי טעמא לא אמר כשמואל אמר לך מי קתני נבעה ושמואל מ"ט לא אמר כרב אמר לך מי קתני בועה מבורי קראי לא כמר דייקי ולא כמר דייקי רב מ"ט לא אמר כשמואל תנא *שור וכל מילי דשור ושמואל נמי הא תנא ליה שור אמר רב יהודה תנא שור לקרנו ומבעה לשינו והכי קאמר לא ראי הקרן שאין הנאה להזיקו כראי השן שיש הנאה להזיקה ולא

אי דלא אפקרינהו לשמואל דאמר. הכא בהמיה אם הכל (לקמן דף סה) כל מקלה בור הוא ואמ"ג אלא הפקיר הייט בור: ולרב דאמר. כל מקלה אלא הפקירה משור למדנו מה שור שהוא ממונו ואם הזיק חייב אף כל ממונו אם הזיק חייב אור

תורה אור

[לקמן ו' כנ.]

[לקמן כו. [בגמרא שם.]]

מ"ש לון זה

מוסף רש"י

ונינו. שיעמוד דלק כריאה ויוצא דלק הנרון (איכה ג מה).

בחצי נזק צרורות. נטמה שיעמה מהלכם וכו' לרחוקות מעמון מעמון נגליה ומיבריה אם הכלים, מהלכם מלי מק ואמ"ג שלין זה שיעה, ולכל מרחק בכמי ומהל מולדה דרגל ולא מולדה לקרן מנה והריל לשלמי נזק שלם, מלכם לעמם מעיני מהל לגמי מק, ומהל מלי מק מנוגע מהל, ולכל לגו מולדה לקרן מהל (שבועות לב).

דהלכתא. במירי לה. מעיני, שהיל מולדה של רגל ומפורה בריה"ר כי רגל ומקי רגל לגו קנקל מעמו אלא מנוגע, שהרי מוגעה מהמילמה ובני לרחוקות הוא דלקיל דמתמה (מנחות מא:).

[שמות כב]

גליון השו"ס

תוס' ד"ה ומנוזק מי' ומנוזק מי' דמשמע דלא הדליק מ"ל נקמן כב ע"ב פוס' ד"ה אמר מנוגע מעמון: ד"ר"ה בהמה בנה לכ' יוסף ומי' . לאין לך פה לעשות גדול מזה. מי' שכם דף קמו ע"ב תי"ס לא מסר ומהכרע"ל שם:

[נקמן ו' כנ.]

[נכ]

[וכ"ב מערוך ערך כח]

[ניסין מ:]

[ומי' תוס' שכם קמו: ד"ס ונוזק ומנוס' מנילה כח: ד"ס נמנילה]

רבינו חננאל

נוזק אבנו סכיבו ומשאו שהניחן בראשה הגגים [חזיק] ואמר' הדבר דבי אי דאמרינא בין לרב ובין לשמואל היינו בור כ' חלקת רב ושמואל נמ' ומביה את חבר בחלמה ונמצבה כדי כ' ורחזן נמי ואמרי' כי קאמר רב. אבא ארולדה דמבעה כו' · אלא אכיה ונעו מ"ר חזקי בלילה עכה אי רבה דאמר [שלחנין עמ ע"ב] בעון חלמיד שרק מאי רבו ואמר מיה ורחק קאמר' . אי בתר דנייה זה הרוק דוק מאי משקיר אותו בין לרב ובין לשמואל היינו בור · [אלא] כי קאמר רב פפא ארולדה דאש והן אבנו סביבו ומשאו שהניחן בראש הגג הבלי ברוח מצויה והזיקו : ומקשי' הני כי אש דמו מה אש כח אחר משרב בה הוא ברוח ולולי הרוח לא היתה האש הלכה הזקת הני נמי איר מעורב בהן הוא ברוח · ומקיימא כי קאמר רב פפא בתולדה דרגל בחצי נזק צרורות הלכתא נמירי לה כרבנן [לקמן יז:] היתה מבעשת מנחות הלילה ושברה את הכלים משלם חצי נזק · ואמאי קרי ליה תולדה דרגל לשלם מן העליה · ומיבעי רבא דמבעיא ליה אמאי קרי ליה תולדה דרגל לשמירה ברשות הרבים · פפ' דמבעה רב אמר המבעה זה אדם שנאמר אם תבעיון בעיו וקיימא לן כרב דספינין רשמעתין כותיה · ולא עוד אלא אמאי קיימי בחתית הגליבא ודיריה שקלי ומרי · ושמואל אמר לך מי כתיב בחיטה · שמואל אמר לך מי כתיב בחיטה · שמואל אמר לך מי כתיב בחיטה · ש

ביאור מאר"ל מבעה זה אדם

והוא שאמרו (ב"ק, ג', ב') מבעה זה אדם, שהרי דיבור אדם איהו, ולמדו מהכתוב (ישעיה כ"א, י"ב) אמר שומר אתא בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו, ופירש"י „אמר שומר — הקב"ה, אתא בקר — גאולה לצדיקים, וגם לילה — חושך לרשעים, אם תשובו בתשובה ותבקשו מחילה בעיו" ובאמת תמוה מאד שלפי שנזכר באדם בעיו כבר נקרא האדם בשם מבעה.

אמנם לדברינו הכונה היא שהדיבור הוא מהות האדם, וכל עוד שלא נגאלו אין שלימות בדיבור, וזה שפירש"י (ישעיה שם) „אם תבעיון בעיו אם תבקשו בקשתכם למהר הקץ" ולפיכך תלוי האדם ב„בעיו" משום שזה מה שמייחד אותו משאר הנבראים, וממילא מבעה זה אדם, ואימתי תהיה השלימות „אתא בקר" ולא רק בגאולה הכללית, אלא גם בגאולת הנפש הפרטית „אם תשובו בתשובה ותבקשו מחילה". ולכן תרגם אונקלוס על הכתוב ויהי האדם לנפש חיה — לרוח ממללא, כי „נפש חיה הוא שמו" היינו הדיבור שהוא מהות האדם.

נעשה ונשמע — תיקון הדיבור

וכעת נבין מה שאמרו (זוהר חדש ס"א, א') נסתם הפה וכו' עד שבאו ישראל והפה נפתח בראשו בשמים, וזה סיני שנתנה בו תורה, ושם נתקן הדיבור, והכונה היא כאמור, כי בשעה שאמרו נעשה ונשמע, הרי שיחד עם השמיעה נשלם הדיבור ונפתח חפה ע"י סיני, ומפורש בכתוב (תהלים נ', ז') שמעה עמי ואדברה, היינו שע"י השמיעה זכו לדיבור השי"ת, ומהו הדיבור „אלקים אלקיך אנכי" כלומר, אנכי ה' אלקיך, כמ"ש (שמות רבה פ"ל) לא נתן לאחד מן האומות, כיון שעמדו בסיני ואמרו נעשה ונשמע מיד נתן להם התורה, וזהו שיש פסיק אחר „עמי", להודות שהשמיעה היא מהותם ועליה נקרא שמם עמו.

והוא שאמרו (פתיחתא דרות רבה בפסוק זה) לשעבר היו קרוין ישראל כשאר כל האומות סבתא ודעמא וסבחכא, מכאן ואילך אין נקראין אלא עמי, שמעה עמי ואדברה, מאין זכיתם שתקראו עמי מ„ואדברה" ממה שדברתם לפני בסיני ואמרתם כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ויש לתמוה הרי בכתוב נאמר „ואדברה" היינו שהשי"ת ידבר, והכיצד אמרו שהכונה על ישראל.

ברם בזה שאמרו נעשה ונשמע תיקנו את הדיבור, וממילא „ואדברה" נפתח הפה בראשו בשמים, והשי"ת העיד בם אנכי ה' אלקיך. ותראה שלא נקראו בני ישראל עד סיני (חולין ק"א, ב') היינו משום שהשמיעה היא מהותם של ישראל, וזהו (דברים ו', ד') שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד. וכן מצינו (דברים רבה פ"ב)

דעצם קריאת שמע זכו לה ישראל במעמד הר סיני, כיצד אמר להם ה' שמע ישראל אנכי ה' א', ענו כולם ואמרו ה' אלקנו ה' אחד. שע"י השמיעה זכו לשם ישראל, וגם לעתיד לבוא כשיכירו כולם שה' הוא אחד, הרי שמעלתם של ישראל תהיה נעלית לאין ערוך, כדכתיב (ישעיה ס"א, ו') ואתם כהני ה' תקראו וגו' ובל זה בגלל השמיעה שזכו לה. ולכן „שמעה עמי" עם האותיות עולה בגימטריא „ישראל" עם הכולל.

וכעת יתכאר לנו הפסוק שלפנינו, ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים וגו', היינו שבזכות השמיעה תהיו סגולה מכל העמים מיד במתן תורה, וגם לעתיד לבא שאז „יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון" וכדכתיב (צפניה ג', ט') כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם כשם ה' לעבדו שכם אחד. ובכל זאת תזכו אתם בלבד לשלימות המדריגה „ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" היינו בעילוי רב יותר מכל האומות שיקבלו עליהם עול מלכותו ית'.

מעמד הר סיני קשור בשמיעה

ותראה שמעמד הר סיני קשור בשמיעה, ממה שאמרו (קידושין ב"ב, ב') מה נשתנה אוזן מכל אברים שבגוף, אמר הקב"ה אוזן ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי (ויקרא כ"ה, נ"ה) כי לי בני ישראל עבדים, ולא עבדים לעבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו — תרצע, ותמוה מאד למה דוקא האוזן, והרי עיקר הפעולה נעשתה ע"י הידים והרגלים שהלכו ומכרו עצמם לעבד, ולמה ייענש האוזן, וביותר למ"ש (מכילתא משפטים) אוזן ששמעה לא תגנוב — תירצע, והרי הידים גנבו, וכי הגגיבה קשורה לאוזן.

ברם הכונה היא לשמיעה הפנימית שכן מחובת האוזן להעביר את השמיעה לכל האברים, באופן שכל גופו יהיה חטיבה אחת של שמיעה, וכמו שאמר הרה"ק ר' מנדיל מקוצק ז"ל „והיה עקב תשמעון" (דברים ז', י"ב) שאפילו העקב שברגל תשמע, ואילו שמעה האוזן באמת לא ייתכן שימכור עצמו לעבד או יגנוב, ומאחר שהאוזן לא קיימה תפקידה, לפיכך ענשה שתירצע, משום שאם השמיעה לקוית אזי „נותן לו דמי כולו" האדם כולו הוא פגום, ובגלל זה גנב או שמכר עצמו לעבד, נמצא ששורש החסרון הוא בשמיעת האוזן — שמיעה פנימית.

ותראה שלאחר קריעת ים סוף כשנאבדו המצרים והושלמה יציאת מצרים, נצטוו ישראל על השמיעה (לעיל ט"ו, כ"ו) אם שמוע תשמע לקול ה' אלקיך וגו' והאזנת למצותיו, ולכאורה הרי כבר נאמר אם שמוע תשמע ומהו הכפל „והאזנת למצותיו" אך כאן טמון היסוד האמור שהאדם חייב להיות חטיבה שלימה של האזנה

יז וְחָרָה אַפִּי בוֹ בַיּוֹם־הַהוּא וַעֲזַבְתִּים וְהִסְתַּרְתִּי
פָנַי מֵהֶם וְהָיָה לְאֹכֶל וּמְצָאֻהוּ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת
וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל כִּי־אֵין אֱלֹהַי בְּקִרְבִּי
מְצָאוּנִי הָרָעוֹת הָאֵלֶּה: יח וְאָנֹכִי הַסְתֵּר אַסְתִּיר
פָּנַי בַּיּוֹם הַהוּא עַל כָּל־הָרָעָה אֲשֶׁר עָשָׂה כִּי
פָנָה אֶל־אֱלֹהִים אֲחֵרִים: יט וְעַתָּה כִּתְבוּ לָכֶם

תו"א (יז) וחרה אפי בו. מגיגה ה. (יח) ואנכי הסתר אסתיר. סם: מולין קלט: (יט) ועתה כתבו. נדרים לח. סנהדרין כח: עקדה שע' יט.

רש"י

(יז) והסתרתי פני. כמו שאיני רואה בצרתם:

העמק דבר

לאהבת ה' שאינו ע"ז ממש, אלא עצות המשמרים מע"ז, וכשכיל שלא שמרו העצות, הגיעו לידי זנות ע"ז ממש: (יז) וחרה אפי בו ביום ההוא. בזמן שזנו: ועזבתים. למקרה בלי השגחה לטובה, ובלי רוח הקדש: והסתרתי פני מהם והיה לאכול. כמש"כ שופטים ב' ט"ו בכל אשר יצאו יד ה' היתה בם לרעה כאשר דבר ה'. וכתיב בעזיבה והסתר פנים בלשון רבים, כי לא היו הכל שוין בזה, אלא כל א' לפי ערכו היה בעזיבה והסתר פנים ממה שהיה ראוי להיות, וכל שיש הבדל כמוב בלשון רבים כמש"כ בל"מ: ואמר ביום ההוא. בעת ההוא יהיו מושבים: הלא כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה. בשביל שהקב"ה מסתיר פנים ממנו ומראה בזה אשר לא חפץ בנו, ובע"כ מוכרחים אנחנו לעבוד ע"ז, על כן כתיב ויוסיפו לעשות הרע וגו', והוא בשביל שלא היה בכל השנים הללו באור הנבואה ורוה"ק: (יח) ואנכי הסתר אסתיר וגו'. אוסיף להסתיר פנים הרבה: על כל הרעה אשר עשה. על מה שהם מוסיפים לעשות הרע, כך אני מוסיף להסתיר פנים: כי פנה אל אלהים אחרים. כי כל כך עבירה גורמת עבירה עד שהגיע לע"ז שאינו מאלהי נכר האחרן, אלא כלל אלהים אחרים, כמו שאח"כ עבדו את בעל ברית, ואת אלהי ארם ואלהי לידון, וכל זה היה אחר אשר נגרשו לע"ז מנכר הארץ, והקב"ה הסתיר פנים מהם: (יט) ועתה כתבו לכם. לפי הפשט מזהיר למשה שיכתוב את השירה הזאת בספר תורה וילמדה את בני ישראל, דלא בכל פרשיות שבתורה שמתחלה דבר משה בעל פה לישראל כמו ששמע מפי הקב"ה, ואח"כ כתב, אבל שירת האזינו הזהירו ה' שיכתוב ויגמור התורה וילמד את בני ישראל מתוך הכתב, כדין תורה שבכתב בזה"ז, וכן עשה משה כמבואר להלן כ"ב ויכתוב משה וגו' ואח"כ וילמדה וגו'. ומש"ה נהג בה משה כדין שאנו עושים לנרך על התורה כשמלמדים מתוך הכתב וברבים, כדאי' בירושלמי ברכות פ"ז מה תורה ברבים טעון ברכה, וכך עשה משה כדכתיב כי שם ה' אקרא וגו', וכדאי' בברכות דכ"א, אע"ג שלא נהג משה הכי עד כה, היינו משום שעד כה היה באופן שהשכינה מדברת מתוך גרונו, והוא דרך נסי שאין טעון ברכה. וכמו לענין פרנסה לא התפלל במדבר מתחת שהיה הכל בדרך נס כמש"כ בספר במדבר כ' י"ג, כך לא נהג על התורה בשעה שהיתה דרך נס, משא"כ שירת האזינו הי' הקריאה מתוך הכתב ושלא בדרך נס, מש"ה הי' טעון ברכה. והיינו דכתיב להלן ל"ב מ"ד ויבא משה וידבר את כל

יז וְיִתְקוֹף רוּגְזִי בְּהוֹן בְּיוֹמָא הַהוּא וַאֲרַחִיקִינּוּן וַאֲסַלֵּק שְׁכִינְתִּי מִנְּהוֹן וִיהוֹן לְמֵיכַל
וִיעַרְעֻן יַתְהוֹן בִּישִׁן סַגִּיאָן וְעָקָן וְיֵימַר בְּיוֹמָא הַהוּא הֲלָא מִדְּלֵית שְׁכִינַת אֱלָהַי
בֵּינִי עַרְעוּנִי בִּישַׁיָּא הָאִלֵּין: יח וַאֲנָא סַלְקָא אֶסְתַּלֵּק שְׁכִינְתִּי מִנְּהוֹן בְּיוֹמָא הַהוּא
עַל כָּל בִּישַׁיָּא דִּי עֲבָדוּ אֲרֵי אִתְפְּנִיאוּ בָּתַר טַעֲוָת עַמְמַיָּא: יט וּכְעַן כְּתוּבוּ לְכוֹן

העמק דבר

דברי השירה הזאת באזני העם הוא והושע בן נון, ולכאורה קשה היכן נצטוה יהושע בכך, אלא ודאי לא נצטוה אלא משה, ורק מחמת שלא היה הולך עוד קולו על כל ישראל, משום שלא היה בדרך נס, היה נצרך יהושע לסייעו בדבר. ומש"ה כתיב כאן הושע, באשר לא היה קורא מדעת עצמו וכמצוה מפי ה', אלא בשליחות משה, וכמו שהיה לו תלמידו והיה נקרא הושע. כל זאת הגיע למשה רבינו בשירת האזינו, והוא משום שהמל אורו לחתום, עד שהגיע לפני מותו ממש, התגבר האור ואמר פרשת וזאת הברכה בעל פה, באופן כמו שהיה תמיד, בדרך נר הכבה שמתלקח בשעת הכבוי באופן זוהר שהיה תחילה, כ"ז ביארנו פשט הכתוב ועתה כתבו דמדבר עם משה, אבל א"כ קשה לשון כתבו בלשון רבים, והרמב"ן כ' דקאי על משה ויהושע ונסתייע מדכתיב בשעת הלמוד הוא והושע בן נון, ובמת"כ דבריו תמוהים, דא"כ יותר היה לכתוב ולמדו את בני ישראל, והכתיבה היה דוקא בעצמו, כמבואר להלן ויכתוב משה וגו', אלא העיקר כמש"כ שלא נצטוה יהושע על זה כלל, וכאן לא דבר ה' עדיין עם יהושע כלל, וקרוב לומר שיהושע לא שמע כל אותו הדבור שהיה עם משה, וא"כ עליו לפרש לשון כתבו דהיינו דאי' בסנהדרין דכ"א ב' דמכאן מוכח דמצוה על כל א' מישראל כתיבת ס"ת שנא' ועתה כתבו לכם וגו', וכבר ביארנו דדרך משנה תורה לכלול שמי כונות באחרה א'. והנה מדכתיב את השירה הזאת, היה במשמע שכמו הצוי למשה לא היה כאן אלא בשירת האזינו, כך מצוה לכל ישראל אינו אלא השירה, [והרמב"ם ריש הל' ס"ת כתב כלומר כתבו לכם ספר תורה שיש בה שירה, לפי שאין כותבין את התורה פרשיות פרשיות, וקשה טובא דילמא יש מצוה מיוחדת בכתיבת השירה כמו פרשיות של תפילין ומזוזות, ומו קשה הא מחלוקת אמוראי היא בגיטין דף ס', ויותר תמוה מדאי' בנדרים דל"ת א' אריב"ת לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו שנא' כתב לך כו' כתבן שלך, פי' למוד התורה לא ניתן אלא למשה ולזרעו, ולישראל לא ניתן אלא מעשה המצות, ומקשה הא כתיב ועתה כתבו לכם את השירה הזאת, ודאי השירה לתוך, ומקשה תו מסיפיה דקרא למען תהיה לי השירה הזאת לעד, וא"ל דנוס' הרמב"ם היה כתיבה לתוך, ומקשה למען תהיה לי וגו'], אכן למדנו מסוגיא דנדרים דסיפיה דהאי קרא למען תהי' לי וגו' מוכיח על פירוש המצוה, ועתה כתבו לכם את השירה הזאת שהוא כל הס"ת, ומתפרש השירה הזאת בשני אופנים, על משה רבינו כמשמעו השירה הזאת, ולכל ישראל הפי' התורה כולה. אלא שיש להבין הוכחת הגמ' מסיפיה דקרא דקאי על כל התורה, וע' פי' הרא"ש ור"ן, ולי נראה דמשום דמיירי הני קראי בנבואה דימי שפוט השופטים, שלא הגיעו לע"ז משום רוב שובע ושוגג אלא ע"י שארי סיבות כדבריו, וא"כ לא נזכר גאולתם בשירת האזינו, שהרי שמה מבואר וישמן ישורון ויבעט וגו', וזה היה בימי מלכי ישראל ויהודה הרשעים דכתיב בשמוך ואכל ושבע ודשן, ועל זה הדור כתיב בשם הגאולה כמבואר שם מקרא ל"ה ול"ו, אלא ע"כ פי' זה העד, היינו כל התורה, שמבואר בכמה קראי שיהיה בית הבחירה, כמש"כ בס' שמות כ"ג כ' ולהביאך אל המקום אשר הכינותי, וע' בפירושי שם שהוא הר המוריה, ובס' בראשית מבואר דהר המוריה הוא ההר אשר ה' יראה, וכן וקמת ועלית וגו' לא נתקיים עד בנין בית המקדש, ועוד הרבה קראי, ומזה היה לישראל לעד גם בימי שפוט השופטים שיגאלו מצרותיהם, ועוד יהיה להם מלך בישראל, ואח"כ יבנה בית הבחירה על מכונו, וע"ז כתיב למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל, ומזה למדנו פי' השירה כל התורה כולה, ומזה למדנו פירוש ריש

אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלַמְּדָהּ אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל שִׂימָהּ בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶה־לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל׃ ששי שביעי כשהן מחוברין כ כִּי־אֲבִיאֶנּוּ אֶל־הָאֲדָמָה | אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתִּי לַאֲבֹתָיו זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ וְאָכַל וְשָׂבַע וְדָשֵׁן וּפָנָה אֶל־אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבָדוּם וְנִאֲצוּנִי וְהֵפֵר אֶת־בְּרִיתִי׃ כא וְהָיָה כִּי־תִמְצֶאן אֹתוֹ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְעָנְתָה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד כִּי לֹא תִשָּׁכַח מִפִּי זַרְעוֹ כִּי יָדַעְתִּי אֶת־יִצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה הַיּוֹם בְּטֶרֶם אֲבִיאֶנּוּ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבָּעְתִּי׃ כב וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת

תו"א ולמדה את בני ישראל עירובין נד: (כ) ואכל ושבע. ברכות לב. (כא) והיה כי תמצאן אותו. מגיגה ה. כי לא תשכח. שבת קלח:

רש"י

(יט) את השירה הזאת. המזיגו השמים עד וכפר אדמתו עמו (לקמן ל"ב): (כ) ונאצוני. והכעיסוני. וכן כל ניאוץ לשון כעס: (כא) וענתה השירה הזאת לפניו לעד. שהתריעו בו בתורה על כל המוצאות אותו: כי לא תשכח מפי זרעו. הרי זו הבטחה לישראל שאין תורה

העמק דבר

דקרא כתבו לכם את השירה הזאת, דקאי על התורה, וממילא למדנו שהתורה נקראת שירה, וטעם הדבר מבואר בקדמת העמק אות ג': ולמדה את בני ישראל. קאי על משה ביחוד: שימה בפיהם. הביאור, וכדאי' בעירובין נ"ד בפסוק אשר תשים, וכן הוא במגילת תענית פ"ג, שימה בפיהם אלו הלכות: למען וגו'. קאי על כל התורה, ומש"ה כתיב עוד הפעם למען תהיה לי השירה הזאת, ומה. מקרא מסר למען תהיה לי לעד בבני ישראל, אלא כמש"כ דלא קאי למען וגו' על ולמדה וגו' דלקמיה, אלא על כתבו לכם את השירה הזאת, והכי מבואר להלן כ"ז וכ"ח, דהכתיבה היה לעד באשר יעמוד לימים רבים, אבל הלמוד שמשה היה למד עתה אינו לעד, אלא בשביל המלחה, והכי פי' המקרא כתבו לכם וגו' לשני תכליות, תחא ולמדה וגו', שתת למען וגו', תחא למשה ותחא לכל ישראל: לעד בבני ישראל. לשון לעד הוא הוכחה, כמו עד המוכית, שמתחלה לא משגחה ח"ו הרחקתי רומי ממנו בימי שפוט השופטים, אלא מראש ידעתי כי עוד אשפוך רוח אהבה עליו בענין בהמ"ק: (כ) כי אביאנו וגו'. אח"כ הודיע הקב"ה מה שיהיה אחר שיבנה בית המקדש, ויסדות הארץ של שבעה אומות יהי' כלה ונעקר מן הארץ, ולא יהיה עוד פחוי מאוה"ע שיעבדו ע"ז, אבל מכ"מ מטאו מתחת שהיה ארץ זבת חלב ודבש ואכל ושבע

יַת תּוּשְׁבַּחְתָּא הָדָא וַאַלְפַהּ יַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שַׁוְיַהּ בְּפוּמְהוֹן בְּדִיל דִּתְהֵי קֳדָמַי תּוּשְׁבַּחְתָּא הָדָא לְסָהִיד בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל: כ אֲרֵי אָעֵלִינּוּן לְאַרְעָא דִי קַיֵּמִית לַאֲבָהָתְהוֹן עַבְרָא חֲלַב וּדְבָשׁ וְיֵיכְלוּן וְיִשְׂבְּעוּן וְיִתְפַּנְקוּן וְיִתְפְּנוּן בָּתַר טַעֲוַת עַמְמַיָּא וְיִפְלְחוּן לְהוֹן וְיִרְגְּזוּן קֳדָמַי וְיִשְׁנוּן יַת קְיָמִי: כא וִיהֵי אֲרֵי יְעַרְעַן יַתְהוֹן בִּישִׁין סַגִּיאִין וְעָקָן וְתָתֵיב תּוּשְׁבַּחְתָּא הָדָא קֳדָמוֹהִי לְסָהִיד אֲרֵי לָא תִתְנְשֵׁי מִפּוּם בְּנֵיהוֹן אֲרֵי גְּלֵי קֳדָמַי יַת יְצִרֵיהוֹן דִּי אִנּוּן עָבְדִין יוֹמָא דֵין עַד לָא אָעֵלִינּוּן לְאַרְעָא דִי קַיֵּמִית: כב וּכְתַב מֹשֶׁה יַת תּוּשְׁבַּחְתָּא

העמק דבר

ודשן. ובקשו ממון הרחבה להפטר מעבודת ה' הנדרשת לזהירות הרבה, על כן מתחלה, ופנה אל אלהים אחרים ועבדום. ולו מי טוב יותר לקבל עבודה מע"ז שאינו נצרך לזהירות כל כך: ונאצוני. הכעיסוני, השתדלו להרחיק את השכינה מישראל, ומש"ה העמיד מנשה גלם בהיכל, ואחאז העמיד עבודת כוכבים על כל תלם, גם הרגו נביאי ה', ואחז תחת במי כנסיות ובתי מדרשות כדי שלא יהיו גדיים לומדי תורה, והכל כדי שתסתלק השכינה מישראל, עי' בב"ר פ' מ"ב וכ"מ: והפר את בריתי. לגמרי, שבקשו שהקב"ה לא ישגית עליהם כלל, ויהא רק על פי השגחת מלכם שמים שהיא השמש, מש"ה לא כתיב כאן אשר כרתי אתו, דכאן בקשו להפר כל הברית וההתחברות שיש להקב"ה עם ישראל, וכמו שבארנו זה הלשון להפרכם את בריתי בפ' ויקרא כ"ו ט"ו ע"ש: (כא) והיה כי תמצאן וגו'. כאן לא כתיב כמו לעיל ומצאוהו רעות וגו', דשם הודיע ה' שאע"ג שלא יהיו מבעיסים, ולא כזומים אחר עבודת כוכבים אבל לא יבקשו הסתרת פני ה', והיינו ס"ד שלא יגיע להם כל הקללות, על כן הודיע ה' שמכ"מ ימצאוהו רעות רבות וצרות, משא"כ בדור הזה שעשו להכעיס, והרי כבר כתיב ע"ז המוכתה הראשונה אם בתקתי ממקום וגו' להפרכם את בריתי, ולא בא הכתוב להודיע כי יגיע להם כך, אלא כאשר יגיע להם רעות וגו': וענתה השירה הזאת לפניו לעד. לא כתיב לי לעד, שגם המה יודעים שבשביל רשעתם אני מעניש ולא בשביל איזה שגאה ועלילה, אלא להיפך תבא השירה לעד שבכל זה הכעס שהכעיסו, מכ"מ עם ה' המה, והוא משגיח עליהם ולבסוף יגאלם, וזה היה צורך גדול להודיע כמש"כ באורך בס' ויקרא שם. ותעיד השירה לפניו שלא יסיחו דעתם ממני: כי לא תשכח מפי זרעו. לא תאמר מה תועיל השירה, אחרי שיגיעו למדרגה זו שיעשו להכעיס וימנעו תורה מישראל כמו שעשה אחז, וא"כ לא ידעו מזה העד ג"כ, על זה הבטיח ה' כי לא תשכח: כי ידעתי וגו'. ומפרש הכתוב על מה תעיד: כי ידעתי את יצרו וגו'. והרי ידעתי מתחלה גם טרם אביאנו, שיהיה כן, ומכ"מ על מנת כן הנני מכניסם, וא"כ אח"כ כשהגיעו לכך, מכ"מ יגיעו ג"כ לידי גאולה. או ה"פ כי כמו שידעתי את יצרו וגו' ונתקיים לאחת בדור, כך הוא לעד אחת מה שכתוב בשירה לבסוף הגאולה העתידה, והיינו דברי רבי עקיבא שלהי מסכת מכות כשם שנתקיימה נבואה זו כך תתקיים נבואה זו: (כב) ויכתוב משה וגו' וילמדה את בני ישראל. עיקר הלמוד כתוב להלן וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תומם, וזה היה אחר שנגמר כתיבת הס"ת עד תומם, ואז היה אפשר להקהיל את העם ולומר השירה בברכה כמו שאמר כי שם ה' אקרא, אבל בס"ת מסירה אי אפשר לברך, וא"כ לא היה יכול משה מיד להקהיל קודם שהודיעו הקב"ה כל פרשת וזאת הברכה וגמר כתיבת ספר תורה עד לעיני כל ישראל, כדאי' בב"ב פ"א, וא"כ יש להבין מקרא זה שאנו עומדים, מהו וילמדה את בני ישראל, אלא כמש"כ הרמב"ן ז"ל דמתחלה למדה את בני ישראל איש איש לשבטיהם. ונראה להוסיף שהכתוב מודיע זריזות משה, דעיקר מקרא זה אינו במקומו, שראוי היה לכתוב אחר אשר נשבעתי ואז אח יהושע וגו', שהרי כל הפרשה מיירי בדבר ה' למשה וליהושע, אלא הכתוב מספר אשר מיקף כשכלה הדבור עם

יב"ע: ווי להון לרשיעיא דמדכרין שמא קדישא בגירופין ארום משה דהוה רבהון דישראל לא חזה אפשר ליה למדכר ית שמא קדישא עד דהוה מחניך פומיה בדיש שירתא כתמניין וחמשא אתין דהינון עשרין וחד מלין ומן כתר בדין אמר אדום כשמא דיי אנא מצלי ואתון עמא בית ישראל הבו איקר ורבותא קדם אלהנא:

ירושלמי: אמר משה נביא ווי להון לרשיעיא דמרכרין שמא קדישא בגריפין ארום לחד מן מלאכי מרומא לית אפשר למירכרא שמא מפרשא עד זמן דאינון אמרין קדוש קדוש קדוש תלת זימנין ומנהון יליף משה ולא הוה מרכר שמא מפרש עד זמן דהוה מחניך פומיה כעשרין וחדא מילין דאינון תמנין וחמשא אתין וכן הוא מפרש ואמר האזינו השמים ואדברה כי שם יי אמר משה נביא בשמא דיי אנא מצלי ואתון עמא ישראל הבו יקר ותושבחתא ורב דוממו לאלהא:

אוי להם לרשעים המזכירים שם הקדוש בזלזולים בי משה שהיה רבם של ישראל לא היה אפשר לו להזכיר את שם הקדוש עד שהיה מחנך פיו בתחלת השירה בשמונים וחמשה אותיות שהם עשרים ואחד מלים ואחרי כן אמר[9] כי בשם ה' אני מתפלל ואתם עם כית ישראל הבו כבוד וגדולה לפני אלקינו.

אמר משה הנביא אוי להם לרשעים המזכירים שם הקדוש בזלזולים כי לאחד ממלאכי מרום לא אפשר להזכיר שם המפורש עד זמן שהם אומרים קדוש קדוש קדוש שלש פעמים[10], ומהם למד משה ולא היה מזכיר שם המפורש עד זמן שהיה מחנך פיו בעשרים ואחד מלים שהם שמונים וחמשה אותיות ובן הוא מפרש ואמר האזינו השמים וארברה[11] כי שם ה' אמר משה הנביא בשם ה' אני מתפלל ואתם עם ישראל הבו כבוד ושבח וגדולה דוממו לאלקים.

ד הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא.

אונקלוס: דמן קדמוהי עולא לא נסיק מן קדם דזכי וקשיט הוא:

יב"ע: אמר משה נביא כד סליקת למטורא דסיני חמית רכון כל עלמיא יי מרכע ומא לארבעא חולקין תלת שעין עסיק באורייתא ותלת עסיק ברינא ותלת מכרזג בין גבר לאיתא וגזר למרומם ומאיך ותלת מפרנס כל ברייתא דחכין כתיב תקיף דשלמין עובדוי:

ירושלמי: ותלת שעין עסיק מפרנס שמלגניו עול לא יוצא מפני שצדיק ואמת הוא.

אמר משה הנביא כאשר עליתי להר סיני ראיתי רבון כל העולמים ה' מרבע היום לארבעה חלקים שלש שעות עוסק בתורה ושלש עוסק במשפט ושלש מזווג בין איש לאשה וגוזר לגבוה ושפל ושלש מפרנס כל הבריות[12] כי כך כתוב הצור תמים פעלו.

ושלש שעות עוסק מפרנס העולם ושלש

9) ספרי.
10) שם.
11) הכוונה מהאזינו עד כי שם.
12) עי' ע"ז דף ג' ע"ב.

עלמא ותלת שעין מזווג גבר לאיתא תקיפא דשלמין עובדוהי אדום כל אורחתיה דינין דקשום אלהא מהימנא וקשיטא ולית קדמוי שקר צדיק וקשיט כדינא הוא:

שעות מזווג איש לאשה הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפטי אמת א' נאמן ואמת ואין לפניו שקר צדיק ואמת במשפט הוא.

ה שחת לו לא בניו מומם דור עיקש ופתלתל.

אונקלוס: חבילו להון לא ליה בניא די פלחו לטעוותא דרא דאשניאו עובדוהי ואשתגיאו:

יב"ע: חבילו עובדיהון סביא בניא חכיכיא אשתכח מומא בהון דרא עוקמנא דאשניו עובדיהון ואוף סדר דיניה דעלמא אשתני עליהון:

ירושלמי: חבילו בגיא עובדיהון ולא קדמוי מחבלין אלא להון עד די חבלו מומא איתיהב בהון דרא עוקמא ופתלגא דשנו עובדוי ואף סידרי עלמא אישתני עלוי:

שחתו להם לא לו[13] כנים אשר עבדו לאלילים דור ששינו מעשיהם ונשתנו[13].

שחתו מעשיהם הטובים בנים החביבים נמצא מום בהם דור עקום ששינו מעשיהם וגם ערך משפט העולם נשתנה עליהם[14].

שחתו הבנים מעשיהם ולא לפניו משחיתים אלא להם עד אשר נשחתו מום ניתן בהם דור עקום ופתלתל ששינו מעשיו וגם סדרי העולם נשתנה עליו.

ו ה' דבתי והיא תיבה בפ"ע ה ליהוה תגמלו זאת עם נבל ולא חכם הלוא הוא אביך קנך הוא עשך ויכננך.

אונקלוס: הא קדם יי אתון גמלין דא עמא דקבילו אוריתא ולא חכימו הלא הוא אבוך ואת דיליה:

יב"ע: האפשר דלשום מימרא דיי אתון גמלין דא עמא דהוון טפשין וקבילו אורייתא ולא חכימו הלא הוא אבוכון די קנא יתכון הוא ברא יתכון ושכליל יתכון:

ירושלמי: הלא הוא אבוכון דבשמיא:

ה לפני ה' אתם גומלים זאת עם שקבלו התורה[15] ולא נתוחכמו הלא הוא אביך ואתה שלו.

האפשר שלשם מאמר ה' אתם גומלים זאת עם שהיו טפשים וקבלו התורה ולא נתחכמו הלא הוא אביכם אשר קנה אתכם הוא ברא אתכם ושכלל אתכם.

הלא הוא אביכם שבשמים.

13) דש"י. ועי' דעת זקנים לבעה"ת.
14) במרה שמרדתם בה מדדתי לכם, ספרי.
15) עי' רמב"ן. ועי' בהקדמת ר' יעקב נכד הגר"א לביאורי הגר"א לשו"ע או"ח מה שהביא בשמו.

*13) התנועות החיצוניות משפיעות על הפנימיות.

שישנה משנה הלכות ואגדות או עד שיתמנה פרנס על הציבור ד"א יערף כמטר לא כמטר הזה שבא מן הדרום שכולו לשדפון כולו לירקון כולו לקללה אלא כמטר הזה שבא מן המערב שכולו לברכה היה ר' סימאי אומר מניין אתה או' כשם שהעיד משה לישראל שמים וארץ כך העיד להם ארבע רוחות השמים שנ' יערף כמטר לקחי זה רוח מערבית שהוא ערפו של עולם שכולו לברכה ס. תזל כטל אמרתי זה רוח צפונית שעושה את הרקיע נקייה כזהב כשעירים עלי עשב זה רוח מזרחית שמארגת את הרקיע כרביב דבר אחר יערף כמטר היה ר' סימאי אומר לא נאמר ארבע רוחות הללו אלא כנגד ארבע רוחות השמי' צפונית בימות החמה יפה ובימות הגשמים קשה דרומית בימות החמה קשה ובימות הגשמים יפה מזרחית לעולם יפה ·. מערבית לעולם קשה צפונית יפה לחיטים בשעה שמכניסים שליש וקשה לזיתים בשעה שחונטין וכך היה רבי סימאי אומר כל הבריות שנבראו מן השמים נפשם וגופן מן השמים וכל בריות שנבראו מן הארץ נפשם וגופם מן הארץ לפיכך עשה אדם תורה ועשה רצון אביו שבשמים הרי הוא כבריות של מעלן שנאמ' אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם (תהלים פב ו) לא עשה תורה ולא רצון אביו שבשמים שנאמ' אכן כאדם תמותון (שם פב ז) וכך היה ר' סימאי אומ' אין לך פרשה שאין בה תחיית המתים אלא שאין בנו כח לדרוש שנאמ' יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדון עמו (שם נ ד) יקרא אל השמים מעל זו נשמה כ. ואל הארץ לדון עמו מי דיין עמו ומניין שאין מדבר אלא בתחיית המתים שנאמר מארבע רוחות בואי הרוח (יחזקאל לז ט) לכי שם יי' אקרא נמצינו למדים שלא הזכיר משה שמו של מקום אלא לאחר עשרים ואחד דבר ממי למד ממלאכי השרת שאין מלאכי השרת מזכירים את השם אלא לאחר שלש קדושות ל. שנ' וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש יי' צבאות (ישעיה ו ג) אמ' משה דיי שאהיה בפחד משבע' כמלאכי השרת והרי דברי' קל וחומר ומה משה שהוא חכם חכמים גדול שבגדולים לא הזכיר שמו של מקום אלא לאחר עשרים ואחד דבר המזכיר שמו של מקום בחנם על אחת כמה וכמה רבי שמעון בן יוחי אומר מניין שלא יאמר אדם ליי' עולה ליי' מנחה ליי' שלמים אלא עולה ליי' מנחה ליי' שלמים ליי' תלמוד לומר קרבן ליי' (ויקרא א ב) מ. והרי דברים קל וחומר ומה אילו שהם מוקדשים לשמים אמר המקום אל יחל שמי עליהם עד שקדשו המקדש שמו של מקום בחינם ובמקום ביזיון על אחת כמה וכמה נ. דבר אחר כי שם יי' אקרא ר' יוסי אומ' מניין לעומדים בבית הכנסת ואומ' ברכו את יי' המבורך שעונים אחריהם ברוך יי' המבורך לעולם ועד תלמוד לומר כי שם יי' אקרא הבו גודל לאלהינו אמר לו רבי נתוריי השמים דרך ארץ היא גוליירים מתגרים במלחמה וגיבורים נוצחים ס. ומניין שאין מזמנים אלא בשלשה תלמוד לומר כי שם יי' אקרא ומניין שעונים אחר המברך תלמוד לו' הבו גודל לאלהינו ומניין לאומר ברכו שהם עונים אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד תלמוד לומר כי שם יי' אקרא ומניין לאומר יהא שמיה רבה מברך לעולמי ולעולמי עולמים ת"ל הבו גודל לאלהינו ומניין שעונים אחריו אתה אומר שלא ירדו אבותינו למצרים אלא כדי שיעשה נסים וגבורות בשביל לקדש את שמו הגדול בעולם הדבר הזה ומה הגדול בעולם שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וישמע אלהים את נאקתם (שמות ב כג-כד) ואומר כי שם יי' אקרא ומניין שלא הביא המקום פורענות עשר המכות על פרעה ועל מצרים אלא על שלא קידשו את שמו הגדול בעולם בתחילת העניין הוא אומ' מי יי' אשר אשמע בקולו (שם ה ב) ובסוף אמר יי' הצדיק ואני ועמי הרשעים (שם ט כז) מניין שלא עשה המקום

גירסת הגר"א

אי אתה יודע מהם עד שישנה משנה הלכות ואגדות או עד שיתמנה פרנס על הצבור. ד"א יערוף כמטר לא כמטר הזה שבא מן הדרום שכולו לשדפון כולו לירקון כולו לקללה אלא כמטר הזה שבא מן המערב שכולו לברכה. היה ר' סימאי אומר מנין אתה אומר כשם שהעיד משה לישראל שמים וארץ כך העיד להם ארבע רוחות השמים שנאמר יערוף כמטר לקחי זה רוח מערבית שהוא ערפו של עולם. תזל כטל אמרתי זה רוח צפונית שעושה את הרקיע נקיה כזהב. כשעירים עלי דשא זה רוח מזרחית שמסערת את כל העולם כולו כשעיר. וכרביבים עלי עשב. זה רוח דרומית שמעלה רביבים. ד"א יערוף כמטר. היה ר' סימאי אומר לא נאמר ד' רוחות הללו אלא כנגד ד' רוחות השמים. מזרחית לעולם יפה מערבית לעולם קשה. צפונית יפה לחטים בשעה שמכניסין שליש. וקשה לזיתים בשעה שהן חונטין. דרומית קשה לחיטין בשעה שמכניסין שליש ויפה לזיתים בשעה שחונטין. וכך היה ר' סימאי אומר כל הבריות שנבראו מן השמים נפשם וגופם מן השמים וכל הבריות שנבראו מן הארץ נפשם וגופם מן הארץ [חוץ מן האדם הזה שנפשו מן השמים וגופו מן הארץ] לפיכך עשה אדם תורה ועשה רצון אביו שבשמים הרי הוא כבריות של מעלן שנאמר אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם. לא עשה תורה ולא רצון אביו שבשמים [הרי הוא כבריות של מטן] שנאמר אכן כאדם תמותון. ואומר יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו. יקרא אל השמים מעל זה נשמה. ואל ארץ זה הגוף. לדין עמו לדיין עמו לכ"נ האזינו השמים ותשמע הארץ. ומנין שאין מדבר אלא בתחה"מ שנא' יערוף כמטר לקחי ואומר סארבע רוחות בואי הרוח. וכך היה ר' סימאי אומר אין לך פרשה שאין בה תחיית המתים אלא שאין בנו כח לדרוש: כי שם ה' אקרא. נמצינו למדים שלא הזכיר משה שמו של מקום אלא לאחר כ"א דבור. ממי למד ממלאכי השרת שאין מלאכי השרת מזכירים את השם אלא לאחר ג' קדושות שנאמר וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות אמר משה די שאהיה בפחות משבעה כמלאכי השרת. והרי דברים ק"ו ומה משה שהוא חכם חכמים גדול שבגדולים לא הזכיר שמו של מקום אלא לאחר כ"א דבור המזכיר שמו של מקום בחנם עאכ"ו. ר' שמעון בן יוחאי אומר מנין שלא יאמר אדם לה' עולה לה' מנחה לה' שלמים לה' ת"ל קרבן לה' והרי דברים ק"ו ומה אלו שהם מוקדשים לשמים אמר המקום אל יחול שמי עליהם עד שקדשו (המקדש) [המזכיר] שמו של מקום בחנם ובמקום בזיון עאכ"ו. ד"א כי שם ה' אקרא. ר' יוסי אומר מנין לעומדים בבית הכנסת ואומרים ברכו את ה' המבורך שעונים אחריהם ברוך ה' המבורך לעולם ועד ת"ל כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו. גדול העונה אמן יותר מן המברך א"ל ר' גהוראי דרך ארץ כן הוא גוליירים מתגרים במלחמה וגבורים נוצחים. ומנין שאין מזמנים אלא בשלשה ת"ל כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו. ומנין לאומר ברכו שהם עונים אחריו ברוך שאכלנו ת"ל כי שם ה' אקרא הבו וגו'. ומנין לאומר יהא שמיה רבה מברך שעונים אחריו לעולמי ולעולמי עולמים ת"ל הבו גודל לאלהינו. ומנין אתה אומר שלא ירדו אבותינו למצרים אלא כדי שיעשה [הקב"ה] נסים וגבורות בשביל לקדש את שמו הגדול בעולם שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וישמע אלהים את נאקתם ואומר כי שם ה' אקרא. ומנין שלא הביא המקום פורענות עשר מכות על פרעה ועל מצרים אלא על שלא קידשו את שמו הגדול בעולם שבתחילת הענין הוא אומר מי ה' אשר אשמע בקולו ובסוף אמר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים. ומנין שלא עשה

מסורת הספרי

ס. עיי' ב"ב כה: י. עיי' יומא כא ילקוט: כ. עיי' סנהדרין צא: ל. עיי' חולין צא: מ. נדרים י עיי' בראשית רבה פ"א: נ. עיי' ילקוט: ס. עיי' ברכות נב נזיר סו:

הגהות וביאורים (לחכם קרמון ספרדי)

שהם עונים בשכמל"ו. פי' ביה"כ כשהיו שומעים השם המפורש מפי כ"ג היו אומרים בשכמל"ו:

מִשְׁפַּחַת הַחֶצְרֹנִי לְחֶמּוּל מִשְׁפַּחַת הַחֲמוּלִי: כב אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת יְהוּדָה לִפְקֻדֵיהֶם שִׁשָּׁה וְשִׁבְעִים אָלֶף וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת: ס כג בְּנֵי יִשָּׂשכָר לְמִשְׁפְּחֹתָם תּוֹלָע מִשְׁפַּחַת הַתּוֹלָעִי לְפוּוָה

זַרְעִית חֶצְרוֹן לְחֶמוּל זַרְעִית חָמוּל: כב אִלֵּין זַרְעָיָת יְהוּדָה לְמִנְיָנֵיהוֹן שַׁבְעִין וְשִׁתָּא אַלְפִין וַחֲמֵשׁ מְאָה: כג בְּנֵי יִשָּׂשכָר לְזַרְעָיָתְהוֹן תּוֹלָע זַרְעִית תּוֹלָע

אור החיים

שכתבתי שם שג׳ דורות סבלו גלות לבד מילחק ויעקב ויהודה כרי ששה כי התחלת הגלות היה משנולד ילחק(עז), וכנגד גלות בבל אמר ושבעים דכתיב (ירמי׳ כ״ט) לפי מלאת לבבל ע׳ שנה, וכנגד גלות אדום שאמו עדיין בו אמר אלף וחמש מאות, ואם היו זוכים ישראל היו נמנים קע״ב שנה שנשארו מאלף הד׳(עח) וכיון שלא זכו יתחיל החשבון מאלף הה׳ וחמש מאות מאלף השש(עט), ומקויים אנו כי הוא זה קץ גליותינו ויתקיימו כל היעודים הרשומים ויתחילו גילוי הגאולה בהתחלת חמש מאות הבאים לשלום:

כג. בני יששכר וגו׳. למה שקדם לנו כי יששכר הוא בן תורה רמזה התורה בשם זה של יששכר כי דוקא זה ישנו לשכר(פ), וכל חון ממנו מה יתרון לאדם בכל עמלו, והוא מה שאמרו בברכותא בפרק תפלת השחר (כ״ח:) שצריך לברך ביציאתו מבית המדרש מודה אני לפניך וכו׳ אני עמל והם עמלים אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר וכו׳ עד כאן, והטעם כי לא יעמוד קנין המדומה, והגם שיעמוד הבל הוא. עוד ירמוז כי כל מה שיש בעולם הוא שכר לו כי כל מה שברא ה׳ לא ברא אלא בשבילו כמו שדרשו ז״ל (ב״ר פ״ג) בפרשת בראשית וגו׳ בשביל תורה וכו׳ ברא שמים וארץ. עוד ירמוז למה שאמרו ז״ל (עוקצין פ״ג) עתיד הקדוש ברוך הוא להנחיל לכל צדיק שלש מאות ועשר עולמות, והוא אומרו יש שכר(פא), ואומרו לחולע וגו׳ רמז הכתוב חנאי השגת התורה בשמות משפחות יששכר, והם מ״ח כאומרם (אבות פ״ו) במשנה שהתורה נקנית בארבעים ושמנה דברים, הנה משמעות חולע יגיד שני פרטים, א׳ ישים עצמו כעדין זה(פב) כאומרם ז״ל (מו״ק ט״ז:) על דוד שנקרא עדינו הצלני, ב׳ שיתבטל בפיו כחולע זה שהוה בפיה כי לעמל פה נברא האדם (סנהדרין ל״ט), וב׳ דברים אלו כוללים כל ענפי הענוה וכל ענפי הלימוד המנויים במ״ח מעלות הנזכרות, ואומרו לפוה משפחת הפוני, יש להעיר למה הוסיף אות שאינה נכנית מאותיות השם שהיה לו לומר משפחת הפוי, אלא רמז לשאר מעלות המנויים שם במ״ח שהם מיעוט שיחה מיעוט שחוק ושאר הענפים הדומים לאלו, והוא אומרו לפוה משפחת הפוני פירוש פוה הוא לשון פה והוסיף לו אות ו׳ שהוא סוד עץ חיים שהוא עוסק בה יתר על שאר הפיות, גם רמז בסמיכות אות הוא״ו לאות כ״א לומר סוד חיבור המדות בתמצות עסק התורה. ואומרו משפחת הפוני פירוש שצריך לפמתו ממותרות המורגשות גם מהשחוק ומדברים בטלים כי הם מונעים קיום התורה בחדש, ומלאתי לחסידי ישראל שהתבו (אלשיך תצוה כ״ח ל״א) כי פה של לומדי תורה דינו ככלי שרת אשר ישרתו בם בקודש כי אין קדושה כקדושת התורה ולזה אסור לדבר בו אפילו דברי

אור בהיר

עז) דכתיב גר יהיה זרעך וידוע שם׳ שנה נמשך משנולד יצחק. **עח)** שהתורבן היה מתכ״ת לאלף הד׳. **עט)** ולפי החשבון כשהתחבר ז״ל כתב זאת היה ה׳ תצ״ט, כי בפ׳ בראשית אות כ״א כתב זה לנו א׳ תרע״ח, ובפ׳ בו הן היום ג׳ ותרע״ב. **פ)** והוא ב׳ תיבות יש שכר. **פא)** יש בגמ׳ שלש מאות ועשר. **פב)** כחולעת.

מִשְׁפַּחַת הַפּוּנִי: כד לְיָשׁוּב מִשְׁפַּחַת הַיָּשׁוּבִי לְשִׁמְרֹן מִשְׁפַּחַת הַשִּׁמְרֹנִי:

לְפָוָה זַרְעִית פּוּנִי: כד לְיָשׁוּב זַרְעִית יָשׁוּב לְשִׁמְרוֹן זַרְעִית

רש״י

(כד) לישוב. הוא יוב כאמור ביורדי מצרים(פג) כי כל המשפחות נקראו על שם יורדי מצרים(פד), והנולדים משם וכלאה לא נקראו המשפחות על שמם חוץ ממשפחות אפרים ומנשה שנולדו כולם במצרים, ואדר ונעמן בני בלע בן בנימין (מ״ל), ומלאתי ביסודו של רבי משה הדרשן שירדה אמן למצרים כשהיתה מעוברת מהם לכך נחלקו למשפחות, כחצרון וחמול שהיו בני בניס ליהודה, ואחר ומלכיאל שהיו בני אם סוף כל סוף המשפחה היא מזרע אנשון למה לא נקראת על שמו (לבוש), ובדפוס הא׳ הגירסא למה נקראת על שמו, והיינו הך, אלא שפי׳ שמו שמו של אחזי: כ) כמו שאמרנו אצל זרח ואחזי, שבפ׳ ויגש נזכר יוב ולא ישוב ואלן להפך נזכר ישוב ולא יוב, ונכתבו שניהם בתמצא הבנים בין פוה ובין שמרן, וכן הוא נקמן אצל אחירם ושפופם וחופם, ושיעור קטן כזה שהוא אות הש״ן אין קפידא, ובדברי הימים ג׳ ז׳ ג׳ כתב רש״י (והוא בילקוט נשא תשט״ו) יוב הוא שמו ולפי שנתייבש בלמוד תורה דכתיב (דה״א י״ב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לכך זכה ונקרא ישוב עב״ל, ובספ׳ דברי דוד הביא מהר״ן שמצא כתוב שאביו יששכר קראו בתחלה יוב והיה מתרעם על אביו כי שם ע״ז בימיהם נקראת יוב והיה מתביים מזה, השיב לו אביו הנה בשמי יש שי״ן יחירה אותיה אותה על שמך ונקרא ישוב עכ״ל, על כן נקרא יששכר ולא יששכר (חזק׳): כא) ורחיה לזה אלא מנה הכתוב בין המשפחות רק בניהם של השבטים לא בני בניהם חוץ תלרון וחמול בני פרץ ואבר ומלכיאל בני בריעה, ומה נשתנה, אלא משום שד׳ אלו נולדו ביחוס למצרים וממו בין הע׳ נפש, והטעם שנולדו בקדושה בארץ

אור החיים

חול הגם שאין בהם דברים האסורים(פה), והוא מה שרמז במאמר לפוה שהוא פה העמל בתורה שבו שוכן חלי שמו יתברך, משפחת הפוני פירוש צריך לפנות מפיו כל חון מהגות בתורה, ובזה נכללים חלק אחד מהמ״ח מעלות שהם במיעוט שיחה במיעוט שחוק במיעוט תענוג וכדומה להם שבענף המותרות. ואומרו לישוב ירמוז שצריך להרבות ביישובה ולא דרך ערלאי, גם צריך להתישב בכל פרט ופרט מהתורה עד שיעמוד על עקרו כמלטרך בעומק הלבה כי הוא זה עיקר התורה, ובזה נכללים חלק אחד מהמ״ח מעלות שהם בישוב, ומתישב לבו בתלמודו, שואל ומשיב, המכוין את שמועתו וכו׳, גם מה שמנו שם שמיעת האזן, עריכת שפתים, בינת הלב וכו׳, וכדומה לזה שבענף הבנת השכליות. ואומרו לשמרון משפחת השמרוני ירמוז לתוספת השמירה המתחייב עשות בן תורה יתר על ההמון כאומרם ז״ל (יומא פ״ו.) היכי דמי חילול השם אמר רב כגון אנא דשקילנא בשרא ולא יהיבנא דמי לאלתר עד כאן. מזה יקיש כמה צריך להשתמר בן תורה בכל פרטי המצות, ואמרו ז״ל (מובא בלבבות שער התשובה פ״ה) כי חסידים הראשונים היו שומרים חמשים שערי היתר לבל יכשלו בשער האיסור, והוא אומרו לשמרון משפחת השמרוני, ואומרו אלה משפחות יששכר לפקודיהם פירוש פקודיהם פקידה לטובה(פו), ומה היא הפקידה פירוש הכתוב ואמר ארבעה ושש אלף

אור בהיר

פג) כמו שאסור לשמש בכלי שרת דברים הנדים רק קדשים. וכענין זה כתב השל״ה הק׳ שער האותיות אות שמיקה עי״ש שהאריך. **פד)** פי׳ בחלה ב׳ דברים האמורים לקמן הם נפקדים בהכות התורה.

לא על לבורקא דוב יוסף. פירוש לשון פיזיטה כמתנכיתא ופיסו דומם נמצא קודם סעלה המוקפין ולאחר הדריסה סיו מלכים נמים הסמגלים מסלה המוקפין: בצבור שנו. אם הוא נגמר"ש אם הלבור לא (קדיש) [מתני'] מה מקום. מלמד מה מיכה: [גמ'] ולא אכשל. המוקפין מכרי מה בעלוני מה ידי מאלהים מה מיכה שיעמלו בו ידי מאלהים מה מיכה מה מקום מלמד מאלהים מה מיכה: מתרגמין. לא מתילים מקרא מאיר מדלא מקום המקדש. לשון אחר מאיר מדלא מקום המקדש. לשון אחר מאיר מדלא מקום המקדש. מתרגמין. לא מתילים מקרא

ודבר זה נרמז במאמר הכתוב (בראשית כה יט) אברהם הוליד את יצחק, פי' מדתו של אברהם שהיא גמילות חסדים, הוליד את יצחק עמוד העבודה, ואומרו א"ח יצחק בא לרבות גם את יעקב אבינו עמוד התורה, היינו שצריכים להיות משולבים עם גמילות חסדים מדתו של אברהם אבינו.

ובכן לכו בנים שמעו לי, יסוד היסודות היא שיהיה האדם רואה וכל מעייו בתורת ה', כי היא חיינו ואורך ימינו, ויעסוק בתורה בעמקות וביגיעה, ובעמדו בתפלה ידבק נפשו בעבודת ה', להתפלל בהתלהבות ובהשתפכות הנפש, ואף שעיקר עבודת התפלה היא בלב, מכל מקום צריך שתהיה גם בבחינת כל עצמותי תאמרנה, ויקשר התורה והעבודה למדת גמילות חסדים, לבל יחזיק הטובה לעצמו אלא ישפיע מתורתו וחכמתו גם לאחרים, אוצ את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק, וגם לעסוק בגמילות חסדים בגופו, לכתת רגליו לעשות צדקה וחסד בכל עת.

ומענין לענין מילין עליכם אחבירה ממעלת ימי הנעורים, אשר העידו חז"ל (שבת כא:) כי אין ערוך לגירסא דינקותא, וא"ז זללה"ה הטעמת משה כותב במכתב לבנו, כי שעה אחת בשנות הבחרות היא כשנה שלימה בשנות העמידה, עכ"ל. וכן שנינו במס' אבות (פ"ד מ"כ) אליעזר בן אבויה אומר, הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר חדש, והלומד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר מחוק. והנה יש לתמוה במה שהעתיקו חז"ל מימרא משמיה דאחר אשר יצא לתרבות רעה, אך הנה כתבו התוס' (חגיגה טו. ד"ה שובו) כי סיבת הדבר שנלקל אחר את דרכו, משני שביום הכנסו לברית, ראה אביו את חכמי ישראל עוסקים בתורה, וירדה אש מן השמים והקיפם, אמר הואיל וכך כותה של תורה, אם יתקיים הבן הזה לתורה אני מפרישו, ולפי שלא היתה כוונתו לשמים לפיכך לא נתקיימו בו. והדבר מפליא שבשביל נדנוד פגם כזה יצא לתרבות רעה, ויתכן כי משני שהפגם הלזה היה בימי נעוריו, בעת יסוד בנין האדם, לכן היה רושם הפגם גדול פי כמה, ומעשה זה לא נתקיימה התורה בידו, וזהו הכוונה אליעזר בן אביה אומ"ר, היינו שהוא עצמו ראיה לאמיתות המאמר, וממנו יקחו מוסר לבלי להפסיד את ימי הנעורים, (ועיין בדברי יואל פ' חיי שרה כענין זה).

ומהות ימי נעוריו של אדם מבואר בתורת א"ז זללה"ה בייעוד לב (פ' חיי) שכתב לפרש אמרם ז"ל (שבת קמא לז:) מעשה של אברהם אבינו בחור מלך זה וזקן מלך זה. דהנה איש בחור בימי נעוריו כוחו רב וחזק לעבוד את בוראו בבחינת מעשה, אולם השכל עודנו חלש ובלתי זך מחמת רחיחות ליחות הגופניות, ובימי הזקנה השכל נתוסף, אבל הכח חלש בענין המעשה, אולם אברהם אבינו הן בימי עלומיו והן בימי זקנתו, היה בבחינת בחור בלי זה בענין הגבורה והכח, וזקן מלך זה בענין השכל, עכ"ד הקדושים.

ובזה יש לפרש דברי חכמים וחידותם במס' שבת מליעה (דף מד.) מתני ליה רבי לרבי שמעון בריה, הזהב קונה את הכסף, אמר לו, רבי שניח לנו בילדותיך הכסף קונה את הזהב, בילדותיה סבר דהבא דחשיב הוי עבעה, ובזקנותיה סבר כספא דחריף הוי עבעה. ויש לדקדק למה נקט ליצנא דילדות וזקנה, ולא אמר לשון הרגיל בש"ס מעיקרא מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר. וי"ל דכספא דחריף רומז על ימי הנעורים אשר אז האדם חריף ורותח, ודהבא דחשיב רומז על ימי הזקנה אשר אז מקבל האדם שכל הטוב והבנה ישרה, וזה שאמר בילדותיה סבר דהבא דחשיב הוי עבעה, שבימי ילדותו לא הסתפק בעבודה בבחינת מעשה, אלא

עמד והשתוקק להשיג גם מדריגת הזהב, שהיא השכל הבהיר, ובזקנותיה סבר כספא דחריף הוי עבעה, כי בימי זקנותו השתדל להשיג מדריגת הכסף, שהיא החריפות והרחיחות בעבודת השי"ת, ועל ידי זה זכה להיות בבחינת אברהם אבינו זקן מלך זה ובחור מלך זה בכל ימי חייו.

והנה עסק התורה ועבודת התפלה כן הרין רעין דלא מתפרשין, כדאיתא בגמרא (נדה ט:) מה יעשה אדם ויחכם, ירבה בישיבה, ופריך הרבה עשו כן ולא הועיל להם, אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו, עוד אמרו (מגילה ו:) חוקמי נירסא סייעתא מן שמיא היא. ובזה יש לפרש אמרם ז"ל (ברכות ח.) אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעליותא במילי דבי כנישתא, אמר ליה הכי אמר רב חסדא, מאי דכתיב (תהלים פז ב) אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב, אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. ונתקשו המפרשים על מה שהשיב לו בשבח שערים המצויינים בהלכה והלא הוא שאל ממנו מילי מעליותא דבי כנישתא. אכן י"ל הכוונה אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב, שהקב"ה אוהב אלו השערים המצויינים בהלכה הבאים מכל משכנות יעקב, פי' מכח התפלה שהתפללו בבתי כנסיות, ואם כן שפיר אמר לו מילי מעליותא דבי כנישתא.

אך לגודל מעלת התפלה מהגבר היצר ביותר על זה, כדאיתא בגמרא (ברכות ו:) מאי כרוס זלות לבני אדם (תהלים יב ט), אלו דברים שעומדים ברומו של עולם ובני אדם מזלזלין בהן, ופירש"י כגון תפילה שעולה למעלה. ולכאורה יקשה כי בשם התפילה עומדת ברומו של עולם מדוע מזלזלים בה, אך ביאור הדבר על דרך שכתב הרמ"ע מפאנו בעשרה מאמרות (מאמר חקור דין ח"ב פ"ז) על הפסוק (זכריה ג ב) יגער ה' בך השטן ויגער ה' בך הבוחר בירושלים, כי לגד גודל קדושת ירושלים עיר הלדק בוחר השטן להתגבר עם ביותר, עכ"ד. וכן הדבר לענין התפילה אשר לגד גודל מעלת קדושתו, היצר מתגבר ביותר לבלבל מחשבות האדם בשעה שעומד בתפילה לפני השי"ת. אמנם הדרך ישכון אור בעבודת התפילה, מלמדינו הרה"ק הרבי ר' אלימלך זי"ע בלעטיל קטן (אות יא) יראיל את עצמו להתפלל בכוונה, ובקול המעורר הכוונה, להדביק המחשבה לדיבור, ופניו אל הכותל, בתוך סידור התפילה בבוקר ובערב, ולא יסתכל לצדדים מתחילת התפילה עד סופה, עכ"ל.

ועוד עיקר גדול מקובל בידינו מרבותינו הקדושים, לעסוק בתורה לפני התפילה. ושמעתי ממרן דודי זללה"ה לפרש בתפילת רבי נחוניא בן הקנה ביאיתו מביה המדרש (ברכות כח:) אנו משכימים והם משכימים, אנו משכימים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים. ולכאורה צ"ב מפני מה אלה הדבר בהשכמה, ויותר הול"ל אנו עוסקים בתורה והם עוסקים בדברים בטלים, אמנם אין הדברים אמורים כלפי אלו שאין עוסקים בתורה כל עיקר, אך הכוונה על העוסקים בתורה כל היום, רק בבוקר אינם מקפידים להשכים לדברי תורה, ודבר זה מונע מהם מלהשיג הלאחת התורה וכוונת התפלה. וזה שאמר אנו משכימי"ם לדברי תורה, שאנו משכימים בבוקר לעסוק בתורה, והם משכימי"ם לדברים בטלים, אף שבמשך היום עוסקים בתורה, עכ"ד.

אך עוד דברים בנו בענין עסק התורה קודם התפילה, על פי מה דאיתא בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) אמר רבי שמעון בן יוחאי, אילו הוינא קאים על עורא דסיני בשעתא דאתיהיבא תורה לישראל, הוינא מהבעי קומי רחמנא דיתברי לבר נשא תרין פומין, חד דהוי לעי באורייתא וחד דעבד ליה כל צורכיה. ומעתה

מאחר שאין לו להאדם אלא פה אחד, וברוב דבריס לא יחדל פעם, היאך יעמוד להתפלל להשי"ת באותו פה המתועב מדברי איסור, אמנם אמרו חז"ל (תענית ז.) שנמשלו דברי תורה לאש, שנאמר (ירמיה כג כט) הלא כה דברי כאש נאם ה'. ולכן על ידי שהאדם עוסק בתורה לפני התפילה, הרי הוא מלבן ומכשיר את הפה באש התורה שיהא ראוי להתפלל בו לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. ובזה יש לפרש הכתוב (משלי כח ט) מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה, כי מאחר שמתפלל בפה אשר לא נתלבן ולא הוכשר על ידי אש התורה, לכן תפילתו תועבה, שהרי מתפלל בפה מתועב מדברי איסור.

וראשית חכמה יראת ה', כי תורה בלא יראה אינה כלום, כדאיתא במס' שבת (דף לא:) מכריז רבי יצחי, חבל על דלית ליה דרתא (יראת שמים) וחרעא (תורה) לדרתא עביד. ויש לבאר בזה מה שאמרו חז"ל בענין הנחת תפילין (מנחות לו.) כשהוא מניח מניח של יד ואחר כך מניח של ראש, וכשהוא חולץ חולץ של ראש ואחר כך חולץ של יד, דאמר קרא (דברים ו ח) והיו לטוטפות בין עיניך, כל זמן שבין עיניך יהו שתים. דהנה תפילין של יד רומז ליראה, לאשר היא כנגד הלב, והיראה תגיה בלב ככתוב (דברים ה כו) מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי. ותפילין של ראש רומז לתורה הנלמד על ידי המוח שבראש, וזהו הרמז כל זמן שבין עיניך יהו שתים, שכל זמן שיש בו התורה הרמוזה בתפילין של ראש, צריך שיהיה עליו היראה הרמוזה בתפילין של יד.

וכל כמה שיתגדל האדם במעלות התורה צריך להוסיף ביתר שאת ביראת ה' שהורה, כי אמרו חז"ל (סוכה נב.) כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו, ובזה יש לפרש אמרינו בברכת האודם (והיא תפילת רב ברכות עז:) חייס שיש בהם יראת שמים ויראת חטא, חייס שתהא בו אהבת תורה ויראת שמים, וע"כ כפל הלשון, ולדרכינו הכוונה כי בודאי צריך שתוקדם היראה לעיקר התורה, אמנם לאחר הלימוד צריך להוסיף יראת שמים במדה יתירה, ולזה אחר שמבקשים על אהבת תורה צריך לחזור ולבקש על יראת שמים. והשי"ת יעזריגו להדבק בתורתו וביראתו ולעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם.

*

ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה, פירש"י לפרקים יושב כאן אודם או יותר, ונוסע משם ומטה אהלו במקום אחר. ויש לדקדק מנין לו לרש"י שהיה מתעכב לפרקים על אודם ויותר, ואדרבא מלשון הכתוב מוכח שהיה הולך ונוסע בלי עיכוב.

ויתבאר בהקדם דברי הגמרא (תענית כד:) רבי חנינא בן דוסא הוה קא אזיל באורחא, אתא מיטרא, אמר רבונו של עולם כל העולם כולו בנחת ואנינא בצער, פסק מיטרא, אמר רב יוסף מאי אתיא ליה לגותא דהכא גדול לגבי רבי חנינא בן דוסא, דאתן היה מתפלל תפלה קצרה, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא השנה הזו גשומה, ואל יכנס לפניך תפלת עוברי דרכים. ולכאורה יש להפלא מדוע באמת לא נתקבלה תפילתו של כהן גדול לגבי רבי חנינא.

ומתאמרא בזה משמיה דהרה"ק מבארדיטשוב זי"ע (הובא בייטב לב פ' וישלח) כי יש שני בחינות, הא' נקרא עוברי דרכים, הייגו שכל מערת לבו רק לבא ולהגיע למחוז חפצו, והוא רץ אחר רץ בדרך עדי יבא למקומו, והב' נקרא הולכי דרכים, הייגו שידע שבכל מקום מדרך כף רגלו ה' הכין מצעדיו, למען יתקן שם איזה ניצוץ הקדוש השייך לנשמתו, וזה

עיקר מהלכו, רק שגם לו השי"ת סיבב שילך למחוז חפצו למען יעבור דרך הלוכו בכל המקומות יגיע שמה, והנה הכהן גדול התפלל שאל יכנסו תפילת עובר"י דרכים, מי שהוא בבחינת עובר על הדרך, אבל רבי חנינא בן דוסא היה בבחינת הולכי דרכים, והוא בודאי צריך שלא יהיה בלבר בדרך הלוכו, כדי שיוכל לתקן ניצוצי הקדושה, על כן פסקו הגשמים, עכ"ד.

הרי לן שיש חילוק גדול בין עוברי דרכים להולכי דרכים, כי מי שהוא בבחינת עוברי דרכים, אינו מתעכב על הדרך כלל, כי כל מערתו להגיע למחוז חפצו, אבל מי שהוא בבחינת הולכי דרכים, אין כל הדרכים שוים לו, ולפי צורך בירור הניצוצין כך תהא הליכתו ועכבתו, וכאשר מצינו במסעות בני ישראל (במדבר ט כא) ויש אשר יהיה הענן מערב עד בקר ונעלה הענן בבקר ונסעו או יומם ונעלה הענן ונסעו, או ימים או חדש או ימים, ובאור באור החיים הקדוש, לפי שעשה העברתם במדבר הוא, לברר ניצוצי הקדושה, אשר על כן היודע נסתרות היה משער שיעור אשר יספיק לבירור במקום ההוא, אם מעט ואם הרבה, והיו מתעכבים כפי הצורך, גם לא היו חוגים אלא במקום שיש לברר, ולא במקום שיספיק בו הבירור במשך זמן הילוכם בו, עכ"ל. (ועיין בדברי יואל בפרשתן מ"ש בזה).

ובכן מאחר שהעיד הכתוב ואמר, ויסע אברם הלו"ך ונסוע, שהיה נסיעתו בבחינת הולכי דרכים, מזה הוכיח רש"ל שלפרקים היה מתעכב כאן חודש או יותר, כי מכיון שהיה מהולכי דרכים, ודאי היתה נסיעתו בבחינת מסעות ישראל במדבר, והיה מוכרח להתעכב בכל מקום כפי צורך עבודת הקודש לברר ניצוצי הקדושה אשר במקום ההוא.

*

ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב, איתא במדרש רבה (פמ"ח ס"ג) הה"ד (תהלים קה לז) ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל. ולריך ביאור.

ויל"פ על פי מה שכתב מרן החתם סופר בתורת משה (פ' נח) על אמרם ז"ל (ברכות ט.) בבקשה ממך אמור להם שישאלו, שלא יאמר אותו צדיק אברהם ועבדוש ועמו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם. דהנה הקב"ה אמר לאברהם אבינו שיזכה לבנים שיעמדו בשני נסיונות, נסיון העוני ונסיון העושר, וחכו הכוונה שלא יאמר אותו צדיק אברהם ועבדוש ועמו אותם קיים בהם, היינו נסיון העוני והשעבוד בזה כבר עמדו ישראל שהיו מצויים במצרים ולא שינו שמם ולשונם, אבל ואחר כך יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם, כי עדיין לא עמדו בנסיון העושר, עכ"ד.

והנה כבר האריך הרמב"ן ז"ל בפרשתן בפסוק ויעבור אברם בארץ, שכל מעשי האבות היו הכנה ופועל דמיוני לדורות העתידות. ומעתה י"ל כי בזה שיצא אברהם אבינו ממצרים ברכוש גדול, ועם כל זה עמד בנסיון העושר, בזה פעל והכין פועל דמיוני שיצאו ישראל ממצרים ברכוש גדול, ויזכו לעמוד בנסיון העושר, וזהו כוונת המדרש, ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב, הה"ד ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל, היינו שבזה הכין ופעל שיצאו שבטי יה ממצרים ברכוש גדול, ולא יהיה בהם כושל מנסיון העושר.

*

ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון, ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קנה שמים וארץ וברוך אל עליון אשר

יט דֶּרֶךְ רְשָׁעִים כָּאֲפֵלָה לֹא יָדְעוּ בַּמֶּה דְּמִזְהַר וְאָזֵל נַהֲרֵיהּ עַד
יִכָּשֵׁלוּ: פ כ בְּנִי לְדְבָרַי הַקְשִׁיבָה לַאֲמָרַי יט וְאָרְחָא דְרַשִׁיעֵי חַבִּירָא מָה דְתַקְּנוּן יוֹמָא:
וְלָא יָדְעִין בְּמָנָא
מִתְחַתְּקְלִין: כ בְּרִי לְמַלֵּי אֲצִיח וּלְמֵאֲמָרַי צְלֵי אוּדְנָךְ:

רש"י

(יט) **דרך רשעים כאפילה לא ידעו במה יכשלו.** פתחוס יגמ לסס מכטול ולמ ידעו להזהר ממנו:
(כ) **בני לדברי הקשיבה וגו':**

מצודת דוד

רעת התורה: (יט) **כאפילה.** כהולכים בדרך חשיכה ולא ידעו כמה יוכלו להכשל להיות נשמר ממנו, רוצה לומר שוגים בדעתם ותועים מדרך האמת ואינם יודעים ממה להזהר:

אבן עזרא

צדיקים. חסר והנכון אור אורח צדיקים: (כ) **בני. לדברי:**

רבנו יונה

נצרה כי היא חייך. גם אם ידעת החכמה התזק במוסר לגנות הרע, ועל כן סמך אתריו בארח רשעים אל תכא וגו', ואל תאשר אל תדרך מן אשורי: כ) **בני לדברי הקשיבה וגו'.** הפרשה הזאת מדברת על ענין הזהירות, ואמרו ז"ל תלמוד מביא לידי מעשה, מעשה מביא לידי זהירות. על כן סידר שלמה ע"ה פרשת למוד התכמה, ואחר כן סידר ג' פרשיות על המעשה, הראשונה, על שלימות האמונה, והיא שלימות הבטחון ועל יראת ה' יתברך. והשניה, על קיום התורה, והשלישית לכבד התורה וליראה מתופשי התורה ולהתדתק מחברת רשע, כי יגיע ממנה הפסד גדול גם לחכמים ולצדיקים. ועתה ידבר על הזהירות ויסדר בה ד' פרשיות, אחת על הזהירות במצוה, ואחת על זהירות היראה, ואחת על זהירות מנזקי ממון, גם בה יתכן להגיע לדרך ישרה ומעלה יתרה, כאשר גבאר בעזרת ה', ואחת על היפך הזהירות והיא העצלה, כמשפט הספר הזה באשר ילמד על כל מדה ומדה חמודה ועל כל דרך יראה. ידכר אחר כך בגנות הפך המדה ההיא למען הרתיקך מעל גבולה. והנה ענין הזהירות השמירה מן הפשיעות שלא יפשע אדם במצות, וכן נמצא הלשון הזה ברבריהם ז"ל, אמרם הנותן דינר לאישה ואמר לה הזהרי בו של כסף הוא ופשעה בו, משלמת דינר של כסף, הויקתו משלמת דינר של זהב. ואמרו עוד בענין המאכיל במפה בלא נטילת ידים, מאי לאו דזהיר ולא נגע, דזדין ומשי יריה מעקרא. ובלשון תורה והזהרת אתהם (שמות יח כ), ותרגומו ותתיר יתהון כתרגום העדותי בהם (דברים ד כה), והוא מלשון התראה. והנה המזהיר הוא המתרה והמוכיח והמזכיר והמוזהר והמותרה והנזכר על ידי הוכחת המזכיר או מעצמו, כענין שאמרו חבר אינו צריך התראה (סנהדרין חז:). ואמר אין מזהירין אלא לנזהר, כי רוב פעמים אין הועלת באזהרות רק למי שיש לו מוכיח משבלו. והנה תדע כי ענש מי שאינו זהיר ולא ישמר מן הפשיעות, קרוב הוא למזיד, אף על פי שהוא שוגג בעת החטא אחרי שפשע ולא נזהר מן החטא ענושו רב. וכן אמרו ז"ל הוי זהיר בחלמוד, לא תשבת דבר מדבריו ולא תשנה בפתשגן ביאוריו, כי שגגת חלמוד עולה זדון. וכן תראה בדיני השומרים, כי יתחייב שומר חנם על הפשיעה, ולא יתחייב על גנבה ואכרה ויפטר מן האונס, כגון אם השור שנתנו לו לשמור מת או נשבר או נשבה, והשואל חייב באונסין, ואשר איננו שומר לא יתחייב על הפשיעה בנכסי חבירו ויתחייב על הגזק. וכנגד ההפרש הזה תמצא בענין העברות ארבעה מדות, מזיד ופשיעה ואונס ושוגג, ואמר דוד המלך ע"ה גם עכדך גזהר כהם (תהלים יט יב), שבת עצמו במדת הזהירות, כי היא השלמת שימור מצות, ואמר בשמרם עקב רב. והענין כי שבר גדול וגמול רב ומופלא כשמירתם. אחר כך אמר שגיאות מי יבין על ענין חזהירות, אני משבח נפשי כי אני נשמר מן הפשיעה במצות, אבל מי יוכל להשמר מן השגיאות, וביקש מן ה' יתברך לנקותו מן הנסחרות. חנגה הוזהרנו מן התורה על דבר הזהירות, שלא לפשוע בשמירת המצוה שנאמר השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח (דברים ד ט), הנה כי השוכת אף על פי שהוא שוגג בעת העבירה עבר על אזהרת המקרא הזה באשר פשע ושגג, ונאמר ושמרתם ועשיתם אותם (שם ז יב), ומה שאמר השמר לך ושמור נפשך מאוד, מורה על תיוב הרבות השמירה מן הפשיעה במצות. הנה באדנו ענין הזהירות מה הוא, וביארנו עונשו ממי שאינו נזהר כי רב הוא יען כי הוא קרוב למזיד, וביארנו כי החהרנו על

כא אַל יָזוּזוּן מֵעֵינֶיךָ נַטְרִנּוּן הַט־אָזְנְךָ: כא אַל־יַלִּיזוּ מֵעֵינֶיךָ שָׁמְרֵם בְּתוֹךְ
בְּגַוָּיהּ דְּלִבָּךְ: כב מִטּוּל לְבָבֶךָ: כב כִּי־חַיִּים הֵם לְמֻצְאֵיהֶם וּלְכָל־

רש"י

(כב) **למוצאיהם.** לשון מציאה:

מצודת ציון

כא) **אל יליזו.** אל יגטו:

מצודת דוד

(כב) **למוצאיהם.** המוצא חכמת התורה המה לו לחיים

רבנו יונה

הזהירות מהתורה. עתה נבאר בכמה דברים הזהירות תלוי, כי הוא תלוי על עשרה דברים, הזהירות כשמונה דברים, והזהירות ביראה לשמרה תלוי בשני דברים, ואלה הם, הזכרון, שימור השפתים, פלס המעשים והקדרוקים בהם, שימור החאוה, השמירה מן העצלה, הזהירות בקלות ענין הדרך, שימור המחשבות, שימור הרעה. והנה יתבאר לך על תבונת ענינם בכאור הפרשה הזאת: כא) **אל יליזו מעיניך שמרם וגו'.** הזהיר תחלה על הזכרון, שלא ישכח אדם המצוה והאזהרות. ודע כי השכחה באה על שני דרכים, האחד שכחת העיקר, השני שכחת המקרה, כגון השובח עיקר מצוה או אזהרה וסרו מלבו, כענין שאמרו ז"ל השוכח עיקר שכת ועשה מלאכות הרבה בשכתות אינו חייב אלא אחת. וענין שכחת המקרה הוא שהאדם יודע עיקר המצוה או האזהרה, ונתעלמה ממנו לפי שעה ולא שם אותה על לבו ועכר עליה, כגון שהיה יודע שחייב להניח תפילין ולקכוע מזוזה ולקרא קריאת שמע ולהתפלל, ולא שם אותם על לבו ולא קיים קיום אחד מהם. וכן היודע כי החדש אסור ועכר על שדה תבואה, ולא שם אזהרה על לבו ואכל מן התדש הנה זה פושע, כי העלים זכרון האזהרה מעיניו. אבל מי שמצא תבואה תלושה מן החדש, וחשב כי היא מן הישן לזה יקראו שוגג. והפשיעה בשכחת המקרה גדולה מן הפשיעה בשכחת העיקר, כי הוא יודע המצוה ואינו שם אותה על לב להקימה, ולא יקיים אדם מצוה לעולם אם לא ישים אותה על לבו, על כן הזהיר תחלה כפסוק הזה על שכחת המקרה, ואמר אל יליזו מעיניך, גם למעלה באשר הזהיר על קיום המצות אל ילחו מעיניך (לעיל ג כא), והענין שישים תמיד המצות על לכו, ויהיו לנגד עיניו בכל עת למען לא יפשע כקיומם. **אחרי** כן אמר שמרם בתוך לכבך. הזהיר על שכחת העיקר. שלא ישבח מצוה מן המצות, ויהגה בהם תמיד שלא ישבחם. ויתכן כי הוסיף בכאן זהירות במה שאמר אל יליזו מבנין הפעיל, רוצה לומר אל יליזו אותם העסקים וטרדות מעיניך. והנה הוזהרנו מן התורה להשמר מן הפשיעה בשכחת העיקר, שנאמר השמר לך ושמור נפשך (דברים ד ט), ודז"ל אמרו השובת דבר מלמודו עובר בג' לאוין. וכל מקום שנאמר השמר, פן, ואל, אינו אלא בלא תעשה (שבועות לו.), ואמר מוצא שפתיך תשמור ועשית (דברים כג כד), הזהיר על הפשיעה בשכחת העיקר מן הנדר, וחייב על שכחם זמן קיומו, שלא יאחר לשלמו כי מעת שנדר וחייב עצמו בנדר בראון לבו, הוזהר לשום על לב שלא יפשע ולא ישכח, כי הנה הוא יורע בי השכחה מצויה בלבות כני אדם לשכות דבריהם אם לא ישמרו אותם בלכם. ונאמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (קהלת ה ה), פירוש אף על פי שאתה שוגג בסוף בכטול הנדר. לא תחשב לך שגגה, כי הנה פשעת באשר לא שמת הנדר על לבך לבלתי חשכחנו. והגה העצה היעוצה להשמר משכחת העיקר, ללמוד ולהגות בתורה תמיד ולהתגדל בין החכמים. והתקנה ליזהר משכחת המקרה אם יכתוב תרי"ג מצות ויביט בהם פעם ופעמים בשבוע, ויתן לבו אם הוא מקיים כולם, ואם יראה כי הוא מקצר בשמירתם ישוב מדרכו ויחוורה על זה ויוסיף זהירות, וכאשר ימצא את נפשו כי אתזה והחזיקה בשמירתם וזהירתם, יורה את ה' יתברך וישמח בלבו, ויקבל שכר על השמחה, כי השמתה במצות מעיקרי העבורה. ועל הדרך הזה היה נוהג דוד המלך ע"ה, שהיה מביט אל המצות תמיד לראות אם הוא נזהר בכולם, ולמען ישוב ויחורה אם הוא מקצר בזהירות באחת מהן שנאמר אחלי יכונו דרכי וגו' (תהלים קיט ה), ונאמר אז לא אבוש וגו' (שם פ ו), והבן, כי הענין אשר אמרנו מכואר בפסוק זה: כב) **כי חיים הם למוצאיהם וגו'.** כי הם חיים למי שיטרת וישתדל

מדרשי חז"ל

כב) **כי חיים הם למוצאיהם וגו'.** אמר ליה שמואל לרב יהודה: שיננא, פתח פומך קרי, פתח פומך תני, כי היכי תתקיים ביידך וחוריך תיי, שנאמר: כי חיים הם למוציאיהם ולכל בשרו מרפא, אל תקרי למוצאיהם, אלא למוציאיהם בפה. כדוריה אשכחתיה לההוא תלמירא דהוה קא גריס כלהישה, בטשה (בעטה) ביה ואמרה ליה כתיב ערוכה בכל ושמורה, אם ערוכה כרמ"ת אברים שבאדם משומרת, ואם לאו אינה משומרת. (עירובין נד.).

בְּשָׂרוֹ מַרְפֵּא׃ כג מִכָּל־מִשְׁמָר נְצֹר לִבֶּךָ כִּי־
מִמֶּנּוּ תּוֹצְאוֹת חַיִּים׃ כד הָסֵר מִמְּךָ עִקְּשׁוּת
פֶּה וּלְזוּת שְׂפָתַיִם הַרְחֵק מִמֶּךָ׃ כה עֵינֶיךָ

דְּחַיֵּי אִנּוּן לְמַן דְּמַשְׁכַּח לְהוֹן וּלְכוּלָּא בְּשַׂרֵיהּ מַאֲסֵי׃ כג מִכָּל זְהוֹרָא נְטַר לִבָּךְ מְטוּל דְּמִנַּיהּ הוּא מִסְתַּקְנָא רְחַיֵּי׃

כד אַעְבֵּר מִנָּךְ עִקּוּמָא דְּפוּמָא וְאַרְחֵק מִנָּךְ׃ כה עַיְנָךְ

רש"י

(כג) מכל משמר. מכל מה שאתה שומר שומר נצור לבך. [מעצור עליו] מן עבירה קלה מן עבירה חמורה: כי ממנו תוצאות חיים. כי מתוכו שהוא קל יהיו לך חיים ושכר גדול אם מקיימנו. כן דרש ר' מנחומא (נמדבר מלא): (כד) הסר ממך עקשות פה. לא תעשה דבר

מצודת דוד

ומרפא לכל בשרו: (כג) מכל משמר. יותר מכל הדברים שאתה משמרם שמור לבך מלתשוב בעון, כי עיקר תוצאות חיים באה היא מן הלב, ואיך תחשוב בו כדבר המאבד את החיים: (כד) הסר ממך. רוצה לומר

אבן עזרא

(כג) מכל משמר. הם מצות לא תעשה שהאדם דאוי לישמד מהם. פירוש אחר, יותר מכל משמר נצור לבך מלהרהר רע: כי ממנו תוצאות חיים. והוא כמלך בגוף:

רבנו יונה

בהם עד שימצאם, כי אין הדבר מצוי שימצא האדם וישיג דבר זולתי עם השתדלות וטורח, ובכאן דמז על הסדת העצלה, ואמרו ז"ל (מגילה ו:) אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן, לא יגעתי ומצאתי אל תאמן, יגעתי ומצאתי תאמן. ויתכן כי הסרת העצלה בכל המדות והאזהרה, כי לא יתכן להזהר משכחת העיקר ושכחת המקרה ומשאר המדות עם העצלתים. אולם בדור הענין כי הסרת עצלת הלב וההגיון בכלל המדות האחרות, אבל צריך להזהיר על הסרת עצלת הפרעל, כי היא גורמת בטול המצוה, באשר יאחר קיומה וחכנס טרדה וסבה לבטל קיום המצוה. וכן אמרו ז"ל תפלת המוספין כל היום, א"ר יוחנן תקדא פושע (ברכות כח). הנה כי איחור המצוה הדבה פשיעה היא, כי היא סבה לבטל המצוה. וכן

מדרשי חז"ל

כג) מכל משמר נצור לבך וגו'. אמר רב יצחק: כל מה שאמרו לך בתורה, שמוד, שאין אחה יודע כאיזה מצוה אחה נוטל חיים, יש מצוה שמתן שכרה בצדה, ויש מצוה שמתן שכרה לעחיד לבוא, ויש לשעבר. דבר אחר מכל משמר נצר לבך, א"ר אחא: דמ"ח מצות עשה בחורה כנגד רמ"ח אברים שבאדם, שכל אבר ואבר צוח על האדם עשה בי מצוה שתחיה בזכוחה ותאריך ימים. ושס"ה מצות לא תעשה במנין ימות החמה, שבל יום משעה שהחמה זורחת עד שתהא שוקעה, צוחחת ואומרת לו לאדם גחרני עליך שלא תעבוד בי עכירה. דבר אחר מכל משמר נצור לבך, שלא תברח מדברי חורה, למה, כי ממנו חוצאות חיים, ללמוד שמדברי חורה יוצאים חיים לעולם. (פסיקתא רבתי).

כד) הסר ממך עקשות פה. לשון הרע שקשה כשפיכות דמים, "ולזות שפתים הרחק ממך" שלא תדבר עם חברך אחד בפה ואחד בלב. (פסיקתא רבתי).

כה) עיניך לנכח יביטו וגו'. בשעה שאחה עומד בתפילה, שתכוין לבך ועיניך לאביך שבשמים, ואם עשיח כן תעפעפך יישירו נגדך. (פסיקתא רבתי).

מצודת ציון

טילעיו בו הכריוה ויעקימו עליו פיהם: עקשות פה. לשון עקום, כמו חס ומי ויעקשמי (מיוב ט כ), ומשמה שיניה עקומות ועקומות: ולזות שפתים. עקמימות שפתים, שלא ירמיגו הכריות פה עליך: (כה) עיניך לנוכח יביטו. יסתכלו אל האמת ואל היושר:

מצודת ציון

כד) ולזות. ענין נטיה ועקימה:

וְתַמְרִיךְ נַתְרִצּוּן לְקוּבְלָךְ׃ כו אַעְבֵּר רַגְלָךְ מִשְּׁבִילֵי בִישֵׁי וְכוּלְּהוֹן אָרְחָתָךְ מְתַקְּנָן׃ כז לָא תִסְטֵי לִימִינָא וְלִשְׂמָאלָא אַעְבַּר רַגְלָךְ מִן בִּישְׁתָּא׃ א בְּרִי

לְנַכַּח יַבִּיטוּ וַעַפְעַפֶּיךָ יַיְשִׁרוּ נֶגְדֶּךָ׃ כו פַּלֵּס מַעְגַּל רַגְלֶךָ וְכָל־דְּרָכֶיךָ יִכּוֹנוּ׃ כז אַל־תֵּט יָמִין וּשְׂמֹאול הָסֵר רַגְלְךָ מֵרָע׃ פ א בְּנִי לְחָכְמָתַי הַקְשִׁיבָה לְתְבוּנָתִי הַט־אָזְנֶךָ׃

רש"י

יישירו נגדך. יסתכלו על היסרה ליסר דרכך נגדך: (כו) פלס מעגל רגלך. שקול דרכך, הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה, ומה כל דרכיך יכונו: (כז) אל תט ימין ושמאל. מן המשקל הטוב: (א) בני לחכמתי הקשיבה וגו':

מצודת ציון

כה) ועפעפיך. אישון העין: כו) פלס. ענין יושר, ועל שם כדרך המרגלים ברמז: (כה) לנוכח. ראה בהתבוננות יתידה תכלית המעשה אשר תעשה, ואז עפעפיך יוליכוך בדרך הישר: (כו) פלס. ראה ליישר מעגל רגליך ולא תלך כפי הקרי וההזדמן, ואז יהיו כל דרכיך נכונים: (כז) אל תט. בכל דבר אל תטה עצמך ימין ושמאל מדרך המצות, אבל מרע הסר רגליך מכל וכל: (א) בני לחכמתי הקשיבה. עור זה מדברי דוד שאמר לשלמה בנו, שמע להחכמה אשר למדתיך:

מצודת דוד

אל תעשה דבר שיהא בו מקום לבני אדם לדבן אחריך וירמוזו הרגון בעקימת הפה ונטיית השפתים

אבן עזרא

(כה) יישירו. יכחרו הדרך הישרה: (כו) פלס. במאזני המתשבה וראה אי זה דרך טוב: וכל דרביך יכונו. כאשר תפלסם: (כז) אל תט. מהמעגל אשר תבחר: הסר רגליך מרע. מדרך רע שלא תבחר בו: (א) בני לחכמתי:

רבנו יונה

רשעים חטאת. ודם לבבך ושכחת (דברים ח יד). כל המחיהה נכשל בעבדה, לבא ועינא חדי סרסורי דחטא גינהו: יישירו נגדך. שיכירו למעלתך, שלא יחמדו ולא ישאלוך אלא מה שראוי לך: (כו) פלס מעגל דגלך וגו'. ואץ ברגלים חוטא (לקמן יט ב).

פשיעה במרות. ובעל חימה רב פשע (שם כט כב): (א) בני לחכמתי הקשיבה. האוזן אין היזק שלה ממנה, וכבר הזהיר על חברת הרשע, אך יצוה על האוזן לשמוע דברי חכמים, ולכן אמר לתבונתי הט אזנך:

מדרשי חז"ל

ועפעפיך יישירו נגדך. אסור לכחוב אות אחת שלא מן הכחב, מיחיבי, אמר רשב"א מעשה ברבי מאיר שהלך לעבר שנה בעסיא, ולא היה שם מגילה וכחבה מלבו וקראה. אמר רבי אבהו: שאני רבי מאיר דמקיים ביה ועפעפיך יישירו נגדך. אמר ליה רמי בר חמא לרב ירמיה מדפתי, מאי ועפעפיך יישירו נגדך, אמר ליה אלו דברי חורה דכתיב כהו החביף עיניך בו ואיננו, ואפילו הכי מיושדין הן אצל רבי מאיר. (מגילה יח:).

כו) פלס מעגל דגלך וגו'. והכתיב אודח חיים פן תפלס. לא קשיא כאן במצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, כאן במצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים. (מו"ק ט.). "פלס מעגל דגליך" בשעה שאתה הולך לבית המדרש. ואם עשית כן "וכל דרכיך יכונו". (פסיקתא רבתי).

כז) אל תט ימין ושמאל. מרבדי חורה. "הסר דגלך מרע" מודכן של רשעים שלא חלך בדרך המגאפים. (שם).

א-ב) בני לחכמתי הקשיבה. לדברי חורה כשעה שאחה לומדן. לתבונתי הט אזנך כשעה שאחה שומען, לשמור מזימות וגו'. אם למרת על מנת לשמוד, ואם שמעת על מנת לנצור. (שם).

נושאי הפרק

(א-כ) דברי זירוז בשמירת החכמה.
(ג-ו) אזהרה מפני אשה זרה וסכנותיה.
(ז-יא) פירוט הסכנה למתפתה אחריה.
(יב-יד) וידוי המתחרט ההולך אחרי הזרה.
(טו-ב) שבח הנאמנות באשתו והאושר במשפחתו.
(כא-כג) סופו של החוטא ועונשו.

בשבת ביה. נענוה בו: תורתך חיי. שמלמיך ימים: חטוף אכול. אם יש לך ממון להטות עצמך על המדה אם ממון עד למחר אמר אם אינו לך הלאה: דעלמא דאתליקן מדניה גרסינן: בהלולא דמר. כיון שבר ולמחר אינו זוכה לעופה שהלכת מסר: אם יש לך. ממון: ואין תורה אור

המלמד מה: דוק. מזון: מי יגיד לך. אם בשכר כיצד אמר אמרו: הללו נוצצין. כלומר כהן גדולן גדולה פרנסתן ושומרן עמהן ואינו לריך להלבש בגדיהן: והללו נרבלין. ממיס. לשון ומעלה עגל (דברים מן): יפה. לשולי זה וקבלה לשולי זה יפה לגב ורע לעניים: שהשמרים בבשנך. שהן שמרים מיין שאינו משממין ממנו: יכונו יחד. שאמה מוכן ומוליאין בפה ולא בגיתגות ובלוגיות: אימתי שמחה וכו' בזמן. שיודע לדרש הלמת מה בזמן. ר"ש לאימתי שמחה לאיש לאימתי אדם שמח בשלמתו ממון. שיש לו מעגנה כשמולאין ממנו דבר הלכה: שאורשת. שפירים שפשיו על ממנע אלה כשמתה בו דעת להוליא בשפמיו: זבה. אם יש לו מזל עוד מחות לבו נפש לו שנעשה שאול מבחוה בלה לו מלומו עד שלא יבלנה: לא זבה. לריך (ה)להמקמקן ולהלמנער: כי לא לעולם ארוב ולא לבנה אקצוף. שלמנע לנגלה לשון עולם הוא. מלקמיך לה יבן עד עולם אלה שלמנע אלה לשון עולם הוא. מלקמיך לה לעולם משמע: שרף לצוואר. שאינו מלמנגם בחזק שביב הלאר שלא שרבוי בריות כך הוא נעים ותמלאה לבריות: ונראה ואינו נראה. כמגביה לאמר נגלה ממחם וקנו ורוב פעמים שקנעו וחקנו מלבסן אחנו. כך אם מלמיד מכם אחד אינו רוחף לגלמה אלא בשוק אלא יושב ומחזר על מלמודו

בכל ושמורה *אם עדוכה ברבים אברים שלך משתברת ואם לאו אינה משתברת תנא תלמיד אחד היה לרבי אליעזר* שהיה שונה בלחש לאחר ג' שנים שכח תלמודו תנא תלמיד אחד היה לו לרבי אליעזר שנתחיב בשריפה לסקים אמרו הניחו לו אדם גדול שמשאל שמואל לרב יהודה *שיננא פתח פומיך קדי פתח פומיך תני כי *דיכי דרתקיים ביך ותרוך היי שנאמר °כי חיים הם למצאיהם ולכל בשרו מרפא אל הקדי למצאיהם אלא למיציאיהם בפה א"ל שמואל לרב יהודה שיננא חפוף ואכול חבוף ואישתי דעלמא דאולינן מינה בהלולא דמר א"ל רב לרב הכנונא *בני אם יש לך היטב לך שאין בשאול הענג ואין לחות הדמכה ואם תאמר אניה לבני חיק בשאול מי יגיד לך כני האדם רומים לעשבי השדה הללו נוצצין והללו נובלין א"ר הרשע בן לוי המהלך בדרך ואין עמו לוייה יעסוק בתורה שנאמר °כי לוית חן הם *חש בראשו יעסוק בתורה שנאמר כי לוית חן הם לראשך חש בגרונו יעסוק בתורה שנאמר וענקים לגרגרותיך חש במעיו יעסוק בתורה שנאמר רפאות תהי לשרך חש בעצמותיו יעסוק בתורה שנאמר ושקוי לעצמותיך חש בכל גופו יעסוק בתורה שנאמר ולכל בשרו מרפא אמר רב יהודה כר' חייא בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מדה בשר ודם אדם נותן סם לתבירו לזה יפה ולזה קשה אבל הקב"ה אינו כן נתן תורה לישראל סם חיים לכל גופו שנאמר ולכל בשרו מרפא א"ר אמי מ"ד °כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחדיו על שפתיך אימתי ד"ת נעי' בומן שתשמרם בבטנך ואימתי תשמרם בבטנך בזמן שיכונו יחדיו על שפתיך ר' זירא אמר מהכא °שמחה לאיש במענה פיו וכבר בעתו מה טוב אימתי שמחה לאיש בזמן שמענה בפיו ל"א אימתי שמחה לאיש במענה פיו בזמן שדבר כעתו מה טוב אימתי שמחה לאיש בזמן שמענה בפיו ובלבבך לעשותו אימתי קרוב אליך בזמן שבפיך ובלבבך לעשותו רבא אמר מהכא °תאות לבו נתתה לו וארשת שפתיו בל מנעת סלה אימתי תאות לבו נתתה לו בזמן שארשת שפתיו בל מנעת סלה רבא רמי כתיב תאות לבו נתתה לו וכתיב וארשת שפתיו בל מנעת סלה זבה תאות לבו נתתה לו לא זכה תנא רבי ר"א בן יעקב כל מקום שנאמר נצח סלה ועד אין לו הפסק עולמית נצח רכתיב °כי לא לעולם ארוב ולא לנצח אקצוף סלה רכתיב °כאשר שמענו כן ראינו בעיר ה' צבאות בעיר אלהינו אלהים יכוננה עד עולם סלה ועד רכתיב °ה' ימלוך לעולם ועד: (סמן ענקים לחיי לוחות הרות): א"ר (*אליעזר) מאי דכתיב °הרות על הלוחות אל מלי לא נשתברו לוחות הראשונות לא נשתברה תורה מישראל רב ארא בר יעקב אמר *אין בל אומה ולשון שולטת בהן שנאמר הרות אל היקרי הרות אלא הרותה אמר רב מתנה מאי דכתיב °ומבדבר מתנה אם משים ארם עצמו כמדבר זה שהכל דשין בו תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו *רבא בריה דרב יוסף בר חמא הוה ליה מלתא לרב יוסף בהריה כי בבא מעלי יומא דכיפורי אמר איזיל ואפייסיה אזל אשכחיה לשמעיה דקא מזיג ליה בבא אמר ליה הב לי ואימזגיה אנא יהב ליה מזגיה כרטעמיה אמר *) רמי האי מזיגא למזיגא דרבא בריה דרב יוסף בר חמא אזל אנא הוא *א"ל *לא תתיב אכרעיך עד דמפרשת לי הני קראי מאי דכתיב ומבדבר מתנה ומבמתנה ומנחליאל במות ואם מגים לבו הקדוש ברוך הוא משפילו שנאמר ומבמות הגיא ואם תזור בו הקב"ה מגביהו שנאמר °כל גיא ישא אמר רב הונא מ"ד °חזקך ישבו בה תכן בטוחך לעני אלהים °אם אדם משים עצמו בזרה זו שדורסת ואוכלת ואיבא דאמרי שבמדרה ואוכלת תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו ואם עשה כן הקדוש ברוך הוא עשה לו סעדה בעצמו שנאמר תכן במובחך לעני אלהים א"ר הייא בר אבא א"ר יוחנן מאי דכתיב °נהר ראנה יאבל פריה למה נמשלו דברי תורה בתאנה מה תאנה זו בל

*) [עמוס: בכל עז. ד"ה לאחר]

בל מלמודו מתקיים בידו: שהכל דשין אותו. שמלין לו נגומים: שהכל מתבשמין ממנו. שמלמד תורה למלמידים: באבן זו שאינה נמחת. מפני דרשת רגלי מי מחים כך למדו לו מלמודו בל למדו לאחרים: לא נשתכחה. מרחם מלמדם מקום ולאינו ממקן לעולם. על ידי הלוטות היתה תורה מקוקה לישראל מהשמתם מהן מלמיד: על הלחות. בשכל הלחום הוה בי ישראל בני תורין: ממדבר מתנה. אם כמדבר הוא תוריה נתתה לו בתמנה ולא יסכם: מילתא. בעגן: אמר. רבא לחיל לחייקים לרב יוסף: מזגו. ממיס: רב יוסף בני טהול הוה ולא היה רוחצו והכירו בטעם היין שהוא מזגו לפי שהיה מבכל רב יוסף בכמזגו של רבא מתמילה שהיה בקי ליתן מים בתרה: כל גיא ינשא. אם על גב דלאו גבי סני קרלי מסיב דרבי ליה דמי שנא לחי גיא לחי שהתפל מחל ותמנשא: שדורסת ואוכלת. מיד לאחר הרגתה. שמיט מקפיד על מעטנים אלא אוכל בשר בלא מבלין וכן שאר עיטוגין: שמסרחת. בעוטו. הייט מי שאינו הולך אחר גבוהות לקרן במלכו אם לא מנהגל בל ברכו. ל"א שדורקם והוכלם לאחר הריגתה אוכלם מיד בך מלמיד מכם מחזר על מלמודו מיד בשמקבלו מרבו מקרתם מנבל עצמו על דברי תורה לשון זה גאלה בעיני לפי שאינו בכל הדרים שדרך מלמדי מכמיס להקפיד על מאכלן דרך גדולה וכבוד ועל מלבוטיקן* לדמיה (מסלי ה) ולמשנלי* אהבו מוס: לעני. לוה שאם עצמו מעני. ולעיגנא בחרא שאם עצמו כמני לאחר עליה: תאנה. אילן: בל

מוסף רש"י

דמר האי מזיגא למזיגא דרבא. שמסיים רמז לומר לפרה סיים מחר כי מעגין מה (בדרים לט).

לא תתיב אכרעיך. לפי שהגים לפי שאל לו מקרא זה כדי להטפיל תעמו (שם).

כמדבר זה. מלמד מוריה מחים לכל (שם). נחליאל. עשיה לו תורה כמו נחלה (שם).

ג א פיי ס"ג מהלוטה עיין יב מהב. רש"ל מסיים יד סי' עיין יב מסיים יד סי' ד ב פיי שם מלבה ם: ה ג פיי ומה שם מסיים שם מהפ מ:

מלבי ל

מלבי ל

מלבי ל